

Ali Babazade urmavi

Email:

ali.babazadeh12@gmail.com

Affiliation:

Researcher and chauvinism
researcher

Ali Akbar Saidi Sirjani and Turkish dynasties of Iranian History

ABSTRACT: According to Iranian Persian nationalists, the Turkish dynasties in the history of Iran during the Islamic era did not have a positive and defensible track record, and their rule did not bring any other results to Iran except the continuation of oppression, violence, looting, and slowing down progress in various fields. According to this group, if there were positive events in the Islamic era, these events originated from two sources. The first origin was the Iranian and Persian dynasties of the Islamic era, which had a civilizing and culture-enhancing nature and formed a government based on an experienced and noble school and philosophy of governance. The second source of the positive events of the Islamic era were the Persian and Iranian ministers, who, with the help of their genius and art of chronology, while opening the way to the Turkish court and taking control of the politics in these matters, made the uncultured and unruly Turkish kings serve artistic, civilizing purposes.

Accordingly, contemporary Persian nationalists and anti-Turkists in Iran, based on a rule trusted and practiced among all the followers of this school, in their historical analysis, attribute all positive events in

various subjects to Iranian dynasties and ministers who have infiltrated the organization. On the other hand, they attribute a series of intellectual and practical vices to Turkish kings and dynasties. Ali Akbar Saeedi Sirjani, as a member of this school, paid full attention to this part of the principles set for analyzing the events of Iranian history and used the Turkish dynasties of the Islamic era, including the Ghaznavids, the Seljuks, the Khwarizmshahs, the Safavids, and the Qajar, as the target of their attacks and fault finding. And draws a regressive, anti-culture, uncivilized figure, deprived of the philosophy of the government and the dynamic thought of the Turkish dynasties, and introduces the Turkish generals as the cause of stopping freedom and the Atmosphere of science and thought and oppressing votes in Iran. And next to that, he attacks some Iranian figures who are cooperating with the Turkish dynasties.

KEY WORDS: Nationalist, Iranian, Turkish, Persian, Safavid, Seljuq, Ghaznavid

CITATION (APA): Babazade urmavi, A (2023). Ali Akbar Saidi Sirjani and Turkish dynasties of Iranian History. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 01, autumn 2023.

Əli-Əkbər Səidi-Sircani və İran tarixinin türk sülalələri

Əli Babazadə urməvi

E-poçt:

ali.babazadeh12@gmail.com

Mənsubiyət:

Tədqiqatçı və şovinizm-tədqiqatçı

ÖZƏT: İran fars millətçilərinin fikrincə, İslam dövründə İran tarixindəki türk xanədanlarının müsbət və müdafiə oluna bilən bir tarixi olmayıb və onların hakimiyyəti İrana zülmün, zorakılığın, talançılığın davam etməsindən və müxtəlif sahələrdə tərəqqinin ləngiməsindən başqa heç bir nəticə vermədi. Bu qrupa görə, əgər İslam dövründə müsbət hadisələr olubsa, bu hadisələr iki mənbədən qaynaqlanır. İlk məşəyi sivilləşdirici və mədəniyyəti yüksəldən mahiyyət daşıyan, təcrübəli və nəcib məktəb və idarəçilik fəlsəfəsinə əsaslanan hökumət quran İslam dövrünün İran və Fars sülalələri idi. İslam dövrünün müsbət hadisələrinin ikinci mənbəyi fars və iranlı vəzirlər idi ki, öz dühaları və xronologiya sənəti ilə türk sarayına yol açarkən və bu məsələlərdə siyasətə nəzarəti ələ keçirərkən, Mədəniyyətsiz və itaətsiz türk padşahları öz sənət, sivil və məqsədlərinə xidmət etməyə məcbur etmişlər.

Buna uyğun olaraq, İranda ki çağdaş fars millətçiləri və antitürkçülər bu məktəbin bütün ardıcılları arasında güvəndikləri və tətbiq etdikləri bir qaydaya əsaslanaraq, öz tarixi təhlillərində müxtəlif mövzularda baş verən bütün müsbət hadisələri İran xanədanlarına və təşkilata sızmış nazirlərə aid edirlər. Onlar türkü siyasətə bağlayırlar, digər tərəfdən də türk padşahlarına və xanədanlarına bir sıra fikri və əməli pislilər bağlayırlar. Əli Əkbər Səidi Sircani bu məktəbin üzvü kimi İran tarixində baş verən hadisələrin təhlili üçün qoyulmuş prinsiplərin bu hissəsinə tam diqqət yetirmiş və İslam dövrünün türk sülalələrindən, o cümlədən Qəznəvilər, Səlcuqlar, Xorazmşahlar, Səfəvilər, Qacarlar öz hücumlarının hədəfi və nöqsan tapmaqda geri çəkilməmiş, mədəniyyətə zidd, mədəniyyətsiz, hökumət fəlsəfəsindən və dinamik düşüncəsindən məhrum bir sima çəkirlər. Və İranda elm və düşüncə hürriyyətinin və məkanının dayandırılmasının, səs-lərin sıxışdırılmasının səbəbkarı kimi türk generallarını təqdim edir, türk xanədanları ilə əməkdaşlıq edən bəzi iranlı şəxsiyyətlərə də hücum edir.

AÇAR SÖZLƏR: Millətçi, iranlı, türk, fars, sülalə, Səfəvi, Səlcuq, Qəznəvi, Sultan

CITATION (APA): Babazadə urməvi, A (2023). Əli Əkbər Səidi Sircani və İran Tarixinin Türk sülalələri. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 01, payız 2023.

Ali Akbar Seidi Sirjani ve İran tarihinin Türk hanedanları

Ali Babazade urmavi

E-posta:

ali.babazadeh12@gmail.com

Üyelik:

Araştırmacı ve şovenizm-
araştırmacı

ÖZET: İranlı Fars milliyetçilerine göre, İslam dönemi boyunca İran tarihindeki Türk hanedanlarının olumlu ve savunulabilir bir geçmişi yoktu ve onların yönetimi, baskının, şiddetin, yağmalamanın ve çeşitli alanlarda ilerlemenin yavaşlatılmasının yanı sıra, başka bir durumdur. İran için sonuç bunu getirmedi. Bu gruba göre İslam döneminde olumlu olaylar yaşanmışsa bu olayların iki kaynağı vardır. İlk köken, medeniyet yapıcı ve kültürü geliştirici bir yapıya sahip olan, tecrübeli ve asil bir yönetim felsefesine dayalı bir hükümet oluşturan İslam döneminin İran ve Fars hanedanlarıydı. İlk köken, medeniyet yapıcı ve kültürü geliştirici bir yapıya sahip olan, tecrübeli ve asil bir yönetim felsefesine dayalı bir hükümet oluşturan İslam döneminin İran ve Fars hanedanlarıydı. İslam döneminin olumlu olaylarının ikinci kaynağı ise dehaları ve kronoloji sanatlarıyla Türk sarayının yolunu açarken ve bu alanda siyaseti kontrol altına alırken İranlı ve İranlı nazırlar olmuştur. Medeniyetsiz ve asi Türk krallarını sanat, medeniyet inşa ve kültür dostu hedeflerine hizmet ettiriler!

Bu temelde İran'daki çağdaş Fars milliyetçileri ve Türk karşıtlığı, bu ekolün tüm mensupları arasında güvenilen ve uygulanan bir kurala dayanarak, yaptıkları tarihsel analizlerde, İran hanedanları ve çeşitli konulardaki tüm olumlu olayları, Bir yandan Türklere atfedilen siyasi örgütlere sızmışlar, bir yandan da Türklerin krallarına ve hanedanlarına bir takım fikri ve pratik kötülükler atfetmişlerdir. Ali-Ekber Saeedi Sirjani, bu okulun bir üyesi olarak, İran tarihindeki olayların analizi için belirlenen ilkelerin bu kısmına ve Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Safeviler ve Kaçarlar saldırılarının ve hata bulmalarının hedefi olmuş, gerici, kültür karşıtı, medeniyetsiz, hükümet felsefesinden ve Türk hanedanlarının dinamik düşüncesinden mahrum bir figür çizmekte ve Türk generalleri özgürlüğün ve bilgi ortamının durmasına sebep oluyor, İran'daki düşünceyi ve oy adaletsizliğini tanıtıyor, Türk hanedanlarıyla işbirliği yapan İranlı olduğunu düşündüğü bazı şahsiyetlere saldırıyor.

ANAHTAR KELIMELER: Milliyetçi, İranlı, Türk, Fars, hanedan, Safevi,

CITATION (APA): Babazade urmavi, A (2023). Ali Ekber Saidi Sirjani ve İran Tarihinin Türk Hanedanları. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 01, sonbahar 2023.

علی بابازاده اورموی

ایمیل:

ali.babazadeh12@gmail.com

وابستگی:

محقق و شووبنیسم پژوه

علی اکبر سعیدی سیرجانی و سلسله های ترک تاریخ ایران

چکیده:

به اعتقاد ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ایرانی سلسله‌های ترک تاریخ ایران در دوران اسلامی، کارنامه مثبت و قابل دفاعی نداشته‌اند و حاکمیت ایشان جز استمرار ظلم، خشونت، غارت و کند ساختن پیشرفت در حوزه‌های مختلف، حاصل دیگری برای ایران به ارمغان نیاورده‌است. از نظر این گروه اگر در دوران اسلامی اتفاقات مثبتی نیز رخ داده، این اتفاقات از دو منشأ سرچشمه گرفته‌اند. منشأ اول سلسله‌های ایرانی و پارسی دوران اسلامی بوده‌اند، که ماهیتی تمدن‌ساز و فرهنگ‌پرور داشته و حکومتی مبتنی بر یک مکتب و فلسفه حکمرانی مجرب و والا تشکیل داده‌بودند. منشأ دوم اتفاقات مثبت دوران اسلامی وزرای فارسی و ایرانی بوده‌اند، که به مدد نبوغ و هنر زمان‌شناسی خود، ضمن راه گشودن به دربار ترکان و در اختیار گرفتن زمام سیاست در این دربارها، شاهان بی‌فرهنگ و سرکش ترک را به خدمت اهداف هنرپرورانه، تمدن‌سازانه و فرهنگ‌دوستانه خود درآورده‌اند!

بر همین اساس ناسیونالیست‌های فارسی‌گرا و ترک‌ستیز معاصر ایرانی بر اساس یک قاعده مورد وثوق و عمل در میان همه پیروان این مکتب، در تحلیل‌های تاریخی خود، همه اتفاقات مثبت در موضوعات مختلف را به سلسله‌های ایرانی و وزرای نفوذ کرده در تشکیلات سیاسی ترکان منتسب کرده و در نقطه مقابل مجموعه‌ای از رذایل فکری و عملی را به پادشاهان و سلسله‌های ترک منتسب می‌کنند. علی‌اکبر سعیدی سیرجانی به عنوان عضوی از این مکتب به این بخش از اصول تعیین شده برای تحلیل وقایع تاریخ ایران توجه کاملی نشان داده و سلسله‌های ترک دوران اسلامی اعم از غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان، صفویان و قاجار را آماج حملات و عیبجویی‌های خود قرار داده و چهره‌های واپس‌گرا، ضد فرهنگ، بی‌تمدن، بی‌نصیب از فلسفه حکومت و محروم از اندیشه پویا از سلسله‌های ترک ترسیم می‌کند و سرداران ترک را عامل توقف آزادی و فضای علم و اندیشه و تضارت آرا در ایران معرفی کرده و در کنار آن برخی چهره‌های به زعم خود ایرانی، همکاری کننده با سلسله‌های ترک را مورد حمله قرار می‌دهد.

کلمات کلیدی: ناسیونالیست، ایرانی، ترک، فارس، صفوی، سلجوقی، غزنوی

استناد (آپا): بابازاده اورموی، ع (۱۳۹۲). علی اکبر سعیدی سیرجانی و سلسله های ترک تاریخ ایران. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۱، پاییز ۲۰۲۳.

ناسیونالیست‌های معاصر ایرانی در امر ترک‌ستیزی، خود را محدود و مقید به موضوع و حوزه خاصی نمی‌دانند. مخالفت با نفس وجود زبان ترکی در ایران، بدگویی از خود زبان ترکی و بیان مراتب ضعف و نارسایی آن، انکار وجود ادبیات قابل قبول در زبان ترکی، انکار مطلق سهم ترک در تمدن بشری، انتساب قتل و کشتار و یغما به این قوم، اظهار دشمنی با سلسله‌های ترکی در ایران، مشکل داشتن با حکومت‌ها و ملل ترک خارج از چهارچوب ایران و اختراع زبانی بدل از ترکی در ایران به نام آذری، بخشی از مصادیق دشمنی این گروه با ترک و زبان ترکی می‌باشد.

جنبه دیگر رویکرد ناسیونالیست‌های ایرانی ستایش از زبان و فرهنگ فارسی و به عرش رساندن مراتب تمدن‌سازی نزد این قوم است. آنها بر خلاف روایت تاریخ، حتی روایت منابع ملی از گذشته ایران و اقوام دخیل در سیاست و اجتماع و تمدن و فرهنگ ایران؛ فارس را تنها قوم دخیل و مؤثر در توفیقات فرهنگی، تمدنی و سیاسی در تاریخ ایران معرفی می‌کنند. باستان‌گرایی و ترسیم چهره‌ای رمانتیک از جامعه و تمدن ایران عصر هخامنشی و ساسانی از دیگر جلوه‌های اندیشه و نوشتار این گروه است. آنها در این راه ابایی از مصادره دستاوردهای تمدنی دیگر ملل و اقوام نداشته و به مدد ذهن خیالی باف خود آنچه را که در تاریخ واقعی قوم اختیار کرده خود نمی‌یابند؛ می‌سازند و کاری با میزان درستی، معقول بودن، مستند بودن یا انطباق ساخته‌ها و نوشته‌ها با یکدیگر ندارند.

علی‌اکبر سعیدی‌سیرجانی نیز به عنوان یکی از چهره‌های جریان ناسیونالیسم فارسی‌گرا و ترکی‌ستیز بهره‌افری از این دو مقوله داشته و در این راه به یاری قلم مضمون‌ساز خود در کنار مخالفت و دشمنی با همه جنبه‌های حیات مادی و معنوی ترک و ساقط کردن این قوم از حیز انتفاع، به جبران کم‌کسری‌های تاریخ، اندیشه و سیاست قوم خود کمر بسته و تصویری ایده‌آل و کمال‌گرا از زبان فارسی و قومیت فارس برای خوانندگان آثارش تدارک دیده‌است.

شرح حال مختصر

علی‌اکبر سعیدی‌سیرجانی، ادیب، پژوهشگر و نویسنده ایرانی در ۲۰ آذرماه ۱۳۱۰ در سیرجان متولد شد. پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی در زادگاهش؛ در سال ۱۳۲۷ برای ادامه تحصیل وارد دانشسرای مقدماتی کرمان شد. در سال ۱۳۳۰ برای تحصیل در رشته فلسفه به دانشگاه تهران رفت. سعیدی‌سیرجانی بعد از فراغت از تحصیل برای مدتی به تدریس روی‌آورد و پس از پنج سال معلمی در سیرجان و بم به تهران رفت و نخستین همکاری‌های خود را با دکتر محمد معین برای لغت‌نامه دهخدا آغاز کرد و تدوین واژگان حرف میم از لغت‌نامه را بر عهده داشت. وی از سال ۴۴ تا ۵۷ با «بنیاد فرهنگ ایران» که توسط دکتر پرویز ناتل‌خانلری تاسیس شده بود؛ ابتدا به عنوان مسئول انتشار کتاب و سپس به عنوان معاون علمی و فنی مشغول به کار شد. در کنار پژوهش در «بنیاد فرهنگ ایران» به تدریس در دانشکده ادبیات و پژوهشکده بنیاد و همچنین چاپ و انتشار آثارش پرداخت. در سال

۱۳۵۷ با درخواست خود از بنیاد فرهنگ ایران بازنشسته شد. پس از انقلاب به نویسندگی، پژوهش و همکاری با برخی از نشریات ادبی پرداخت. در سال ۱۳۶۷ به دعوت دانشگاه کلمبیا به آمریکا رفت و به مدت یکسال به تدریس زبان و ادبیات فارسی در این دانشگاه پرداخت و طی سال‌های بعد با دانشنامهٔ ایرانیکا همکاری داشت.

سیرجانی در سال ۱۳۴۱ ازدواج کرده و سه فرزند دختر به نام‌های سایه، ساغر و صهبا داشت. او در ششم آذرماه ۱۳۷۳ در سن ۶۲ سالگی در تهران دیده از جهان فروبست و در بهشت زهرا تهران به خاک سپرده شد.

سعیدی سیرجانی نخستین آثار خود را به نام «مجموعه شیرین سخنان گمنام» و مجموعه شعر «سوز و ساز» در زمان دانشجویی‌اش منتشر کرد و به مرور به یکی از نویسندگان و ادیبان شناخته‌شده و صاحب سبک تبدیل شد. نگارش هفده کتاب و گردآوری، تصحیح و انتشار دست‌کم شش عنوان از آثار مطرح ادبیات فارسی در کنار همکاری با انتشارات و مجلات ادبی از جمله آثار سعیدی سیرجانی است. از مهمترین کتاب‌های او می‌توان به «افسانه‌ها»، «سیمای دو زن»، «ضحاک ماردوش»، «بیچاره اسفندیار»، «در آستین مرقع» و «شیخ صنعان» اشاره کرد. گردآوری و انتشار «تاریخ بیداری ایرانیان» مهمترین کار پژوهشی او عنوان شده‌است. در کنار آن تصحیح و ویرایش «ذخیرهٔ خوارزمشاهی»، «وقایع آتفاقیه» و «تفسیر سوراآبادی» از دیگر آثار تحقیقی اوست. او در اواخر دهه شصت یادداشت‌هایی نیز در روزنامه اطلاعات منتشر می‌کرد. مجموعهٔ آثار بازمانده از سیرجانی مشتمل بر سه گروه ذیل است:

الف - کتاب‌ها

سوز و گداز (۱۳۳۰)، آخرین شماره‌ها (۱۳۳۲)، افسانه‌ها (۱۳۴۲)، خاکستر (۱۳۴۲)، زیر خاکستر (۱۳۴۵)، آشوب یادها (۱۳۵۶)، شیخ صنعان (۱۳۵۸)، در آستین مرقع (۱۳۶۳)، ای کوته‌آستینان (۱۳۶۷)، سیمای دو زن (۱۳۶۷)، ضحاک ماردوش (۱۳۶۴)، ته بساط (۱۳۶۹)، بیچاره اسفندیار (۱۳۶۹)، قافله‌سالار سخن خانلری (۱۳۷۰)، شهسوار عرصهٔ آزادگی، افکار عطار، شوخی

شعرا

ب - ترجمه‌ها

دو قربانی دیگر (۱۳۳۳)، آن روزها (۱۳۳۵)، بیخ غم (چاپ ؟)

ج - تصحیحات و گردآوری

شیرین‌سخنان گمنام (۱۳۲۸)، بدایع‌الوقایع نوشتهٔ واصفی هروی (۱۳۴۹)، تاریخ بیداری ایرانیان نوشتهٔ ناظم‌الاسلام کرمانی (۱۳۴۹)، واژه‌نامک تنظیم و نشر یادداشت‌های عبدالحسین نوشین (۱۳۵۲)، یادداشت‌ها نوشتهٔ صدرالدین عینی (۱۳۶۳)، تفسیر

سوراآبادی چاپ (۱۳۸۱)

نگاه سعیدی سیرجانی به سلسله‌های ترک تاریخ ایران در دوران اسلامی

• تقبیح اندیشه و سیاست سلسله‌ها و سلاطین ترک در زمره اجزای لاینفک نوشته‌های ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای معاصر این می‌باشد و همگی کمابیش از این سنجیه بهره‌ای دارند. سیرجانی هم به عنوان یکی از اعضای تندرو این قبیله، در نوشته‌های خود به مقدار لازم علیه این سلسله‌ها و پادشاهان نامدار و کم‌نام ایشان قلمفرسایی کرده‌است.

سیرجانی در مقاله «اقدام نسخ» که بخش اعظمی از آن به دفاع از مجتبی مینوی اختصاص دارد؛ در جایی که قصد دارد از اعتقاد او در باره تکیه بر اقدام نسخ برای تصحیح و چاپ متون قدیمی دفاع کند، برای تمهید مقدمات لازم می‌بیند از سرعت تحولات و کن فیکون شدن در تاریخ ایران سخن به میان آورد. به اعتقاد او با تغییر حکومت‌ها و لاجرم کشتیبان را سیاستی دگر آمدن، احتمال مورد غضب واقع شدن برخی کتب وجود داشته؛ از این رو کاتبان هوشمند پارسی با دست بردن در متن برخی کتب، آنها را به شکل و شمایل مطابقی با میل حکام جدید درمی‌آوردند و از این طریق به حفظ کتب یاری می‌رسانند! درستی یا نادرستی این فرضیه موضوع صحبت ما نیست؛ نکته قابل توجه ما در این بخش مثال‌های سیرجانی از کن فیکون شدن‌های تاریخ ایران است. سعیدی سیرجانی برای اثبات ادعای خود وجود مثال را ضروری تشخیص می‌دهد و از لابه‌لای همین مثال‌هاست، که نگاه کج، نژادگرایانه و تبعیت از خودپرستی قومی او مجال ظهور می‌یابد. او از میان همه شواهد؛ تنها سراغ سلسله‌های ترک می‌رود و رفتار سیاسی و فرهنگی آنها را به عنوان نمونه‌ای از این کن فیکون شدن‌های تمدن‌ستیز معرفی می‌کند و می‌نویسد:

« وقتی که قیام قزلباشان صفوی را در گذشته‌ای نزدیک پیش چشم داریم؛ چه حاجت به سیر و سفرهای هزار ساله و دو هزار ساله تاریخی. مگر ورق‌گردانی صوفی‌زاده چهارده ساله صفوی با فدائیان قزلباش و تبریزین کذائیش برای عبرت‌پذیری صاحب‌نظران کافی نیست. نه این است که شاه اسمعیل با معدودی مریدان البته متعهد قهارش در فاصله زمانی ده ساله‌ای - که در چشم جهان‌دیدة تاریخ یک لحظه است - اساس معتقدات مردم ایران را زیر و رو کرد و از برکت تیغ بیدریغش سنیان متعصب را به تبراً و تولا کشاند؟^۱»

سعیدی نیازی به بازگشت به هزار سال و دو هزار سال پیش نمی‌بیند؛ چون اگر برگردد و از آن زمان‌ها مثال بزند؛ برای خود و قومش جز سرافکنندگی و شرمساری چیزی به ارمغان نخواهد آورد. او اگر به گذشته نسبتاً دور برگردد؛ ناچار است اشاره کند که هم‌نژادان تخیلی‌اش بعد از روی کار آمدن و جانشین اشکانیان شدن و «کشتیبان را سیاستی دگر آمدن» چه پدیری از آثار فرهنگی و تمدنی اشکانیان درآوردند! به گذشته‌های نزدیک هم نمی‌تواند اشاره کند، چرا که در آن صورت ناچار است اشاره کند که دم و دستگاه فرهنگی حکومت محبوب او؛ یعنی، پهلوی چگونه بعد از روی کار آمدن به مجریانش امر کرد که در بازسازی آثار باستانی به آثار زندیه و قبل از آن توجه کرده و به آثار دوران قاجار اهمیتی ندهند و در سایه همین سیاست بود که بسیاری از آثار فاخر دوره قاجار؛ بخصوص در آذربایجان و شهرهای عمده آن محو شدند. پس چاره‌ای برای او باقی نمی‌ماند جز اینکه بعد از اشاره گذرا به رفتار و کودتای «ترکان خلافت‌پسند ماوراءالنهری و سقوط نوح سامانی»^۲ به عنوان نمونه‌ای از کن فیکون

شدن‌های گذشته نسبتاً دور، دمار از روزگار صفوی دریاورد. اصل مطلبی که سیرجانی از آن سخن می‌گوید درست است و حکایت کشور ما پیوسته بر قاعده «هر که آمد عمارتی نو ساخت» استوار بوده‌است، لیکن آوردن مثال‌های متوالی از ترکان نشان از مرض ویژه ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ما، من جمله سعیدی‌سیرجانی دارد.

قدرناشناسی ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ایرانی نسبت به سلاطین و شمشیرزنان ترک حکایت مفصلی است. این دانشمندان وطن‌خواهی در حالی چنین خزعبلاتی را بر قلم جاری می‌سازند که در زمان قیام شاه‌اسماعیل و شمشیرزنان فداکار او، نه قری بود که کشوری به نام ایران در جهان وجود نداشت. صورت ساده‌نظر و گفته این قبیل نویسندگان و دانشمندان بی‌منطق ما این است که: ترکان بیخود کرده‌اند کشوری به نام ایران را احیا کرده‌اند! ما خوش داشتیم همیشه زیر نگین یکی باشیم و برای‌مان یونانی و عرب و مغول و غیره توفیری نداشته‌است!

سیرجانی در تأکید مدّعی خود باز هم لازم می‌بیند از صفوی بد بگوید و این بدگویی را به نبوغ قوم فارس و تدابیر او برای حفظ آثار ادبی خود وصله بزند. او لازم می‌بیند برای وجود ابیات الحاقی در دیوان حافظ شأن نزول بترشد و علل ذهنی و مصنوع خود را به جای علل واقعی بگذارد:

« در حال و هوایی چنان که جماعت قزلباشیه هزاران تن را در هرات گردن می‌زدند، چون در انکار معتقدات خود تأملی کرده‌اند و از لعن علنی طفره رفته‌اند؛ در محیط انقلابی دیگرگون شده‌ای که ترکان تیغ بر کف آماده‌کنند و سوختن و در هم شکستن‌اند و نه بر زندگان که بر مردگان و رفتگان هم ترخمی ندارند و وسایل شخم و گاواهن فراهم کرده‌اند تا آثار بازمانده از قبور بلندآوازان روزگار گذشته را بکلی محو و نابود کنند؛ در بلوای سنی‌کشی بیدریغی که مجال مناسبی فراهم آورده‌است برای تسویه حسابهای خصوصی و گشودن عقده‌های دیرینه‌کینه، تا هر کس با دیگری خصومتی دارد، داغ ناصبی و بدمذهبی بر پیشانی بختش نهد و به دست تیغ جلادش سپارد؛ در لهیب قهر و غضبی که خشک و تر را به یکسان می‌سوزد و خاکستر می‌کند؛ چه حق عظیمی بر گردن ادبیات فارسی دارد آن رند نکته‌سنج موقع‌شناسی، که می‌نشیند و خون دل می‌خورد و قریحه شاعری‌اش را بکار می‌اندازد و غزل «ای دل غلام شاه جهان باش و شاه باش» را می‌سازد و در صفحات دیوان نازنین حافظ می‌گنجاند، تا در مقابل چار تکبیر زندهای خواجه شیراز سپر بلائی گردد و این شاهکار ذوق بشری از آسیب زمانه در امان ماند. چه بزرگ مرد فداکاری است آن موزون طبع هنرشناسی که با قصیده «مقسّمی که ز آثار صنع کرد اظهار...» کپسول زمانه‌پسندی می‌آفریند برای حفظ جانداروی عزیزالوجودی که در مذاق دیگرگون شده اهل زمانه تلخ آمده‌است و چه طرفه‌کار آن کاتب گمنام ظریف‌طبعی که جای «ور» را با «گر» در مصراع «عشقت رسد به فریاد...» عوض می‌کند تا غزلی بدان دلنشینی از تعرض خشکه‌مقدّسان بی‌ذوق مصون ماند.»^۴

یقیناً همه جنبه‌های اعتقادی و عملکردی صفویه قابل دفاع نیست، همان‌گونه که عملکرد و اندیشه هیچ سلسله پادشاهی در ایران به طور کامل قابل دفاع نبوده‌است. با این وجود ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ما با بهره گرفتن از آبشخوری مشترک - که

البته یافتن و شناختن این آبخور مرموز فکری و اعتقادی از اهمّ واجبات است - از سلسله‌های منسوب به آریایی یا فارس موجوداتی بهشتی که از آنها جز نور و عدالت و علم و تمدن‌سازی ساطع نمی‌شود؛ تصویر کرده و در مقابل سلسله‌های ترک را منبع بدی و پلیدی و بی‌سیاستی و تمدن‌سوزی معرفی کرده و در نوشته‌های خود تا می‌توانسته‌اند در تخطئه کردن و محکوم ساختن این سلسله‌ها کوشیده‌اند. در ارزیابی عملکرد سلسله‌های پادشاهی در گذشته باید به این نکته توجه داشت که سلسله‌ای در کلیت خود و در مقایسه با عمکرد اسلاف و اخلاف خود چه کارنامه‌ای داشته‌است. صفویان ایران را احیا کردند؛ مرزهای آن را گسترش دادند؛ برای حفظ این سرزمین با هم‌زبان‌های خود جنگیدند، مذهب تشیع را در ایران استوار کردند؛ در عالم سیاست پایه‌ای دول حيله‌گر اروپایی پیش آمدند و قدرت تجاوزگر اروپایی را در هم شکسته از اراضی ایران بیرون کردند؛ تجارت و امنیت را توسعه دادند و به هنر و ادبیات و علوم دینی و حتی دنیوی توجه بایسته نشان دادند و آثار فرهنگی ارزشمندی که ایران و اصفهان هنوز هم نان آن را می‌خورد؛ از خود بر جای گذاشتند و همه اینها؛ یعنی، تمام آن چیزی که یک مورخ می‌تواند از یک سلسله پادشاهی توقع داشته‌باشد.

دستکاری کتب فارسی از سوی کاتبان خردمند پارسی برای حفظ آنها از انهدام توسط حکومت‌های ترک علیهم ما علیهم از اختراعات سعیدی‌سیرجانی برای توجیه این ردیلت فرهنگی از جانب نیاکان قراردادی وی می‌باشد. در گذر زمان ای بسا کتب بسیاری، شاید مهم‌تر از کتب باقی‌مانده از بین رفته و دیگر در باره آنها و علل از بین رفتنشان صحبتی نمی‌شود. از کتاب‌های چون شاهنامه و دیوان حافظ هم نسخ خطی متعددی در همه جا پراکنده بوده و اکنون هم بر جای مانده و در میدان عمل امکان حذف کامل این قبیل کتاب‌ها در صورت وجود اراده برای نابودی آنها هم وجود نداشته‌است. از طرفی چنان برداشتی محصول ذهن خیال‌باف و مضمون‌ساز خود سیرجانی است و او در نوشته‌هایش منبع و قرینه تاریخی برای ادعای کتاب‌سوزی از سوی حکومت‌های ترک ارائه نمی‌کند.

نباید سخنان سیرجانی را چندان جدی گرفت، چرا که در مجموع نوشته‌های او همانند خیل کثیر دیگر از نویسندگان هم‌مرازم موارد متناقض بسیار یافته‌می‌شود. همین سیرجانی که این گونه تند و توفنده خرمن صفویان را با آتش نقد که چه عرض کنم؛ با آتش بدگویی و نفرت‌پراکنی خود می‌سوزاند؛ در جای دیگری در مقدمه نقد کتاب «شرح غزل‌های حافظ»

حسین علی هروی؛ قدرت شاهان صفوی را پشتوانه ترویج زبان فارسی در بسیاری از کشورهای دور و بر ایران معرفی می‌کند.^۴ صرف نظر از درستی یا نادرستی مدعای سیرجانی میزان قدرشناسی این نویسنده نسبت به صفویان جالب توجه است!

از این گذشته سعیدی‌سیرجانی به شهادت بخشی از نوشته‌های خود میانه‌ای با آمیزش دین و سیاست ندارد، تا از گسترش تشیع خوشحال یا غمگین باشد، یا از کشتار سنی یا شیعه متأسف باشد و صفویه را به دلیل سنی‌کشی محکوم سازد. البته نگاه کلی او به دین اسلام احترام‌آمیز است، اما اعتقادی به تعیین بایدها و نبایدهای زندگی اجتماعی از سوی دین ندارد. نکته تأسفبار دیگر این است که معلوم نیست بالاخره سعیدی‌سیرجانی جانبدار سنی است یا شیعه؟ در واقع جانبدار هیچ‌کدام نیست؛ تنها

جانبدار محکوم کردن سلطان ترک و سربازان اوست، چرا که در جایی ترکی را به خاطر سنی کشی محکوم می‌کند و در جایی دیگر سلطان ترک دیگری را به دلیل شیعه کشی.

مشکل سیرجانی با سلسله صفوی یک مشکل بنیادی است و توجه در ریشه‌های این دشمنی معلوم می‌کند که دل این نویسنده هیچ گاه با صفویان صاف نخواهد شد. او صفویه را جدا از دشمنی حاصل از ترک بودن این سلسله و شمشیرزنانش؛ بنیاد شده بر شالوده‌ای از ریا و سالوسی در خانقاه‌ها می‌بیند و معتقد است صفویه عصارهٔ رذایل هوس ریاست‌خواهی مسندنشینان خانقاه است. او در مقاله «ای کوتاه آستینان» ضمن شرح و تعریفی از کوتاه‌آستینی و استفادهٔ ریایی برخی از این خصیصه، سخن را به جانب مشایخ و علما و در نهایت مرشدان و خانقاه‌نشینان و زهدفروشی ایشان می‌کشد و بعد از انتساب حماسهٔ کرده یا ناکرده‌ای به حافظ، داستان‌ش را به نقطهٔ اوج رسانده؛ می‌نویسد:

« این هوس ریاست‌خواهی مسندنشینان خانقاه است، که حافظ را با فریاد شادی شیخی که خانقاه ندارد؛ به طغیان می‌کشد، زیرا از دلق‌پوش صومعه بوی ریا شنیده‌است و یقین کرده که سرانجام این سلطهٔ جبارانهٔ خانقاه به سلطنت از خون پاگرفتهٔ قزلباشان خواهد انجامید و کشتارهای بیدریغ و بی‌حسابشان؛ که مرد هم شاعر است و هم عارف و یکی از این دو امتیاز کافی است که خشت خام را در چشم عاقبت بین به آینه‌ای تبدیل کند از جنس جام جم»^۵

شاعری و عارفی یا دلباختگی به ساقی و مطرب و می و خرابات برای تحلیل سیاست و دیدن آینده بسنده نمی‌کند. حافظ هم چنین پیش‌بینی نکرده، فقط از کساد شدن عیشش از جانب متشرعان دلگیر شده و از آنها بد گفته؛ به همین سادگی. سیرجانی هم به سان دیگر حافظ‌شناسان به این اظهار گله شاخ و برگ داده و آنچه را خود حافظ در نیافته‌بود، از پس قرن‌ها در ذهن و دهان او گذاشته‌است. انتساب کرامات و پیش‌بینی و پیش‌گویی به حافظ حاصل قلم پرتوان و فکر خلاق سیرجانی برای تراشیدن کمالات نداشته به بزرگان تاریخ و ادبیات قوم خود است، تا از آنها اسطوره‌هایی فرازمینی و غیر قابل دسترس برای راسخ گردانیدن برتری اندیشه و نژاد قوم خود بسازد.

برای نشان دادن این میل ناتمام سعیدی سیرجانی بر کوبیدن شاهان ترک باز هم باید سراغ نوشته‌های خود او رفت. چنانکه گفتیم شیعه و سنی برای سیرجانی اهمیتی ندارد. مهم این است که از هر واقعه‌ای دستاویزی برای منکوب کردن رفتار و سیاست شاه ترک بترشد:

« جوانمردی که شاهد عهد محمود غزنوی بوده و انگشت در جهان کردنها و قرمطی جستن‌هایش، یا از اسلاف خود شنیده‌است که بر معتزلیان خردگرا چه گذشته و به جرم عقیدت مذهبی چه بر سر شیعیان ری آمده و چه انبوه کتابی طعمهٔ آتش بیداد متعصبان شده‌است. اگر به فکر نجات قبر فردوسی و شاهکار فردوسی افتاده‌باشد و برای کاستن از عواقب «بر این زادم و هم بر این بگذرم» بنشیند و چند بی‌تی فراهم کند و در شاهنامه بگنجد، مستحق این همه فحش و نفرین نیست که الاعمال بالنیات.

بدگویی از صفویۀ افاکه نکرده و سعیدی سیرجانی در جستجوی مثالی دیگر، این بار سلطان قدرتمند ترک، محمود غزنوی را آماج تندگویی‌های خود قرار داده و او را به خاطر انگشت در کردن‌ها؛ قرمطی‌جستن‌ها یا سختگیری بر شیعیان ری محکوم کرده‌است. در اینجا هم معلوم نیست سیرجانی در کدام سوی میدان قرار دارد. طرفدار شیعیان ری است یا معتزلیان یا قرمطیان؟ با لحاظ کردن دستگاه فکری او به راحتی می‌توانیم موضع و میدان او را معین کنیم. میدان او معلوم است. او در تنها در سویی و میدانی می‌ایستد که در آن سویی یک ترک ایستاده‌باشد؛ صرف‌نظر از اعتقاد و برحق بودن یا نبودن هر کدام از دو سوی صف و میدان. او برای کوبیدن ترک، بی‌قاعدگی و تحریف متون گذشتگان از سوی کاتبان را به مراتب فضل و دوراندیشی ایشان وصله می‌زند و از ردیلت فضیلت می‌سازد.

حرف سیرجانی این است که کاتبان خردمند پارسی ابیات مربوط به تظاهر فردوسی به تشیع را در داخل اشعار او جا داده‌اند، تا شاه ترک که در تشیع تعصب دارد به خاطر گل روی آن ابیات شاهنامه را نابود نسازد! این نگاه اعرانه سیرجانی در حالی اتفاق می‌افتد که بعد از قلع و قمع ایرانیان حاضر در دربار عباسی و رو به افول گذاردن تأثیرگذاری پارسیان در خلافت؛ جناح تندرو شعوبیه کوشید رخت خود را به زیر خیمۀ تشیع بکشد و با استفاده ابزاری از تشیع در پی ادامه حیات سیاسی - فرهنگی خود باشد. فردوسی نیز در کنار مقاطعه‌کاری برای سرودن شاهنامه از تأثیرات اندیشه‌های شعوبیان بهره‌مندی یافته‌بود و تظاهر به تشیع یکی از مستمسک‌های این گروه در مبارزاتی بود که شدیداً رنگ نژادی داشت.

این همه داستان نیست و هنوز عطش ترک‌ستیزی سعیدی سیرجانی تسکین نیافته، از این رو حیف است وقتی سربه‌سر صفوی و غزنوی گذارده؛ سلجوقی را از این خوان بدگویی بی‌نصیب بگذارد:

« اندکی بعد از فردوسی حکومت متعصب و قدرتمند سلجوقی بر سر کار آمده‌است؛ با ایدئولوگ صاحب نفوذی مثل حجه-الاسلام محمد غزالی با برنامه‌های یکسان‌سازی و شستشوی مغزی و تپ‌ارتداد و الحادی که بی‌محبا بر فرق متفکران زمانه فرود می‌آرد و توجه به تاریخ «گبران» و احیای مراسم بی‌آزاری از قبیل سده و مهرگان و نوروز را مخالف با اسلام ناب محمدی می‌داند و با صدور حکم قاطعی ایرانیان را نه تنها از خرید و فروش ابزاری که در جشن‌های سده و نوروزی بکار است، منع می‌کند که حتی افروختن شمع و چراغ را هم در شب عید نوروز مکروه می‌داند!»^۷

ما کدام حکایت را باید باور کنیم؟! از مجتبی مینوی و اقبال آشتیانی و محمدخان قزوینی گرفته تا سیدجواد طباطبائی؛ امام محمد غزالی و امثال او را سرداران علم و سیاست و کفایت و اندیشه ایرانی‌شهری معرفی می‌کنند. ما این را باید بپذیریم یا ایدئولوگ شدن او برای حکومت سلجوقی را؟! اصلاً خود این ایدئولوگ شدن و همکاری شخصیت‌های سرشناسی چون امام محمد غزالی و خواجه‌نظام‌الملک توسی و خواجه‌عمیدالملک کندی با سلسله سلجوقی بیانگر چیست؟ اگر نامدارانی از آن قبیل با اخلاص تمام به خدمت سلجوقیان درآمده‌اند؛ این امر جز بر صلاح و شایستگی و اعتقاد بر شایسته‌سالاری سلجوقی بر چه چیز دیگری صحه می‌گذارد؟ روی دیگر این سکه هم مطلبی مغایر با خواسته سیرجانی را تأیید می‌کند. با فرض ناصالح بودن حکومت سلجوقی،

همکاری آن شخصیت‌های نامدار با سلجوقیان معنایی جز ریاکاری، تملق و خیانت هم‌نژادان آقای سیرجانی نخواهد داشت! سوای این امر سیرجانی در حالی از سیاست یکسان‌سازی سلجوقی می‌نالد که خود مدافع یکسان‌سازی و شستشوی مغزی - زبانی در ایران بوده و برای مدافعان زبان ترکی هیچ‌گونه حقی برای این مدافعه به رسمیت نمی‌شناسد و حتی با تدوین یک کتاب فنی در زبان ترکی برمی‌آشوبد و فریاد وای وطن سر می‌دهد. مگر می‌توان مخالف امری بود سپس خود به گونه دیگری بنابر منافع نژادی از همان امر و اندیشه دفاع کرد؟!

سعیدی ادعا می‌کند در فهرست نسخه‌های خطی موجود از شاهنامه فردوسی؛ نسخه‌ای که کتابت آن متعلق به دوره سلجوقیان باشد؛ وجود ندارد. او می‌کوشد از این مسئله به نفع دیدگاه خود در باب سلجوقیان بهره‌برداری کند و آن را نشانه‌ای بر دشمنی سلجوقیان با شاهنامه بداند:

«نبودن نسخه‌های قدیم‌تر شاهنامه ممکن است علل گوناگونی داشته‌باشد؛ از جمله غارت‌ها و کتاب‌سوزیها و صدها درد بی‌درمانی که هر چند گاه یک بار فضای فرهنگی کشور ما را در خود می‌پوشانده‌است، اما یک احتمال دیگر هم جای بحث و بررسی دارد و آن ممنوعیت شاهنامه است در عهد سلجوقی و اگر چنین باشد بر ترکان عرب‌مآب سلجوقی جای ملامتی نیست، اگر کتابی را که لبریز از مفاخر ایرانیان و مثالب ترکان جزو «وراق ضالّه» قلمداد کرده‌باشند. ^۸

شاید هیچ نسخه خطی شاهنامه از عهد سلجوقیان به دست ما نرسیده‌باشد، اما این امر بر دشمنی سلسله‌های ترک با زبان و فرهنگ خاصی دلالت نمی‌کند. زبان فارسی دری با نان و آب و صلات همین سلسله‌های ترک قد راست کرد. همین سلجوقیان هر جا رفتند؛ درست یا غلط فارسی را هم با خود بردند، تا عراق عجم و آذربایجان و نوادگان‌شان حتی تا قسطنطنیه. بخش مهمی از کتب فارسی در زمان این سلاطین عالی محل تألیف شد و به یادگار ماند تا سعیدی سیرجانی و شرکا بدان افتخار کنند. کتب مشهور و معتبری چون: قابوسنامه، سیاست‌نامه، کشف‌المحجوب، تفسیر سوراآبادی، اسرارالتوحید، کشف‌الاسرار، تفسیر روض-الجنان، المعجم‌فی‌معایر‌اشعار‌العجم، مجمل‌التواریخ، راحه‌الصّدور، چهارمقاله، مرزبان‌نامه و تعدادی دیگر همگی در روزگار سلجوقیان نوشته‌شده و کم و زیاد به دست ما رسیده‌اند. باید دیوان‌های پرشمار اشعار فارسی بازمانده از دوران سلجوقیان را هم به آن جمع اضافه کنیم، تا معلوم گردد سعیدی سیرجانی تا چه حد غیرمنصفانه، ابلهانه و تخیل‌آمیز سخن گفته‌است.

اگر مقصود سیرجانی تنگ‌نظری عمومی سلاطین ترک نسبت به شاهنامه و ممانعت ایشان از کتابت و استنساخ شاهنامه در روزگار ایشان باشد که این هم ادعای بی‌اساسی است. شاهنامه به سلطان ترک تقدیم گشت و در همان زمان هم استنساخ شد، تا سرنوشت اشعار رودکی را پیدا نکند. این پایان کار نبود و در زمان سلطان ترک عالی محل دیگری به نام سلطان حسین بایقرا نسخه دیگری از شاهنامه استنساخ شد و تا به امروز به یادگار ماند. این در حالی بود که سلطان حسین بایقرا و وزیر ترک خردمند و دانشمندش امیرعلیشیر نوائی جانبدار زبان و ادبیات ترکی بودند و شاعران را به سرودن شعر ترکی و کتابت به ترکی تشویق می‌کردند. این رفتار معنایی جز بلندنظری و داشتن نگاه فرهنگی عادلانه نداشت؛ منتهی کو فهیم و کو قدرشناس؟

سعیدی سیرجانی در جهت توجیه و قطعی ساختن علل افزودن ابیات الحاقی بسیار به کتب نظم؛ بخصوص شاهنامه، از در دیگری وارد می‌شود و ضمن ردّ قطعی انتساب مثنوی «یوسف و زلیخا» به فردوسی؛ از سروده شدن آن مثنوی به وسیلهٔ یک شاعر گمنام و منتسب کردن آن به فردوسی برای نجات شاهنامه از نابودی سخن گفته‌است:

«ابیاتی بدان سستی و نارسائی هرگز نمی‌تواند محصول طبع فردوسی باشد؛ آنهم در روزگار کمال و پختگی، جای تردید و بحثی نیست. این نکته را محققان برجستهٔ ادب فارسی روشن کرده‌اند. اما نکتهٔ ناگفته؛ علت انتساب این مثنوی است به فردوسی. به خاطر داشته‌باشید که هر سراینده‌ای محصول طبع خود را از غرر در ادب می‌داند و اگر جز این بودی، دست به قلم نمی‌برد و شعر نمی‌سرود. خوب با توجه بدین امر کاملاً طبیعی چه ضرورتی باعث شده‌است که مرد موزون طبیعی مدتی وقت صرف کند و زور بزند و چند هزار بیت بگوید و آن را به نام دیگری کند؛ آنهم دیگری که سالها پیش رخ در نقاب خاک کشیده‌است و منشأ نفع و ضرری برای او نمی‌تواند باشد. نکند سرایندهٔ مثنوی یوسف و زلیخا با نوعی فداکاری رندانه به فکر نجات شاهنامه افتاده‌است از آسیب هجوم متعصبان مستعربی که بردن نام جمشید و فریدون و کیخسرو را معصیت می‌دانسته‌اند و توجه به مفاخر اجداد را سند الحاد ملی‌گرایی و ایران‌دوستی. نکند سرایندهٔ یوسف و زلیخا خواسته‌باشد در مقابل سیّاتی بدان گرانی، حسناتی هم داخل نامهٔ اعمال فردوسی کند؟»^۹

در حواشی این ادعای برخاسته از ذهن خیال‌پرداز و فرضیه‌ساز سعیدی سیرجانی چند نکته را می‌توان مطرح کرد: نکتهٔ اول این است که یک مثنوی کوتاه در مقایسه با شاهنامه، چگونه قرار است یک کتاب «بود بیت شش بار بیور هزار» را از خطر نابودی برهاند؟ گیرم که سرایندهٔ این مثنوی از قول فردوسی «پشیمانم نامه»^{۱۰} ای سروده‌است؛ این پشیمان‌نامه جای خود را دارد و در صورت وجود ارادهٔ مخالفت قهرآمیز و دفعی با شاهنامه، نمی‌تواند مانعی در برابر ارادهٔ دشمنان و مخالفان شاهنامه ایجاد کند، مگر اینکه باور کنیم مخالفین خیالی شاهنامه آن‌قدر ساده‌لوح بوده‌اند، که با مشاهدهٔ یافته شدن یا بافته شدن مثنوی حاکی از پشیمانی فردوسی؛ پذیرفته‌اند اصل شاهنامه به خاطر گل روی مثنوی یوسف و زلیخا محفوظ بماند!

نکتهٔ دوم این است که در تاریخ زبان فارسی چند شاعر از گذشتهٔ خود پشیمان گشته و از آن بیزارى جسته‌اند. ناصر خسرو قبادیانی به قدری از گذشتهٔ خود و اشعار سروده شده در دوران قبل از چهل و دو سالگی بیزار گشته‌بود، که به دست خود آن اشعار را محو کرد. سنایی غزنوی نیز کمابیش دچار تحوّلی در اندیشه و عمل خود شد و از میان‌سالگی به مضامین جدیدی روی آورد. هر چند که او مانند ناصر خسرو نسبت به اشعار دوران قبل از تحوّل روحی سختگیری نکرد. مطابق اقوال تذکره‌ها عطار نیشابوری هم چنین تحوّلی را تجربه کرد. دوران معاصر ما هم از این تحوّل‌ها و بازگشتن‌ها تهی نبوده‌است. فریدون تولّی روزگاری شاعر و نویسنده‌ای مبارز بود و آثار خوبی از ادبیات انتقادی خلق کرد، لیکن او نیز در میان‌سالگی دچار تحوّلی، نه از نوع ناصر خسرو و سنایی شد و با مشاهدهٔ عقب ماندن از قافلهٔ دنیا و دنیاگرایان، دست به رجعتی تأسّف‌بار زد و این بار علاوه بر

اشتباهات فاحش در نوع زندگی و عمل؛ آثار ناخوشایندی پدید آورد. حتی خود آقای سعیدی سیرجانی هم ظاهراً از تحوّل از این نوع، آن هم در سر پیری و شصت و دو سالگی در امان نماند و در ماه‌های پایانی زندگی، لااقل در ظاهر و از سر ناچاری از گذشته خود و اندیشه پیشین خود تبری جست! اگر ناصر خسرو در چهل و دو سالگی و سعیدی سیرجانی در شصت و دو سالگی می‌توانند از گذشته خود پشیمان شوند، چرا فردوسی در هفتاد و یک سالگی یا شاید هفتاد و سه سالگی دچار این تحوّل نشود؟! نکته سوم این است که خود سیرجانی در نوشته‌هایش ادعا می‌کند شاهنامه به دلیل زیبایی و دل‌نشینی و شاهکار بودن بارها از سوی کاتبان در مکان‌های مختلف استنساخ شده و با وجود در امان نماندن کتب خطی از تطاول ایام، معتقد است که در روزگار معاصر بیش از هزار نسخه خطی از شاهنامه در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی جهان می‌توان پیدا کرد. اگر گفته سیرجانی را لابد و صحیح فرض کنیم؛ باقی ماندن هزار نسخه خطی تا به روزگار ما معنایی جز این ندارد که تعداد نسخ خطی شاهنامه در گذشته سر به هزاران می‌زده است. با این وصف حکومت سلجوقی چگونه می‌توانسته به تمام سوراخ و سنبه‌های قلمرو وسیع خود انگشت در کند و شاهنامه بجوید تا زیدی ناچار شود برای به رحم آوردن شاه سلجوقی مثنوی یوسف و زلیخا را بسراید؟!

این مسئله نکته چهارمی هم دارد. بر سر انتساب یا عدم انتساب این مثنوی به فردوسی در میان فحول ادبیات فارسی یک قرن اخیر اشتراک نظر وجود ندارد. گروهی مانند علی‌اکبر دهخدا، سیدحسن تقی‌زاده، محمدخان قزوینی و محمدعلی فروغی این مثنوی را از آن فردوسی می‌دانند و برخی اساتید متأخر از قبیل مجتبی مینوی، محمدامین ریاحی، علی‌اکبر سیرجانی، غلامرضا رشید یاسمی و ... با قطعیت تمام سروده شدن آن از جانب فردوسی را رد می‌کنند. این اختلاف نظر و تناقض را چگونه باید حل کرد؛ بخصوص که پذیرندگان انتساب یوسف و زلیخا به فردوسی نامبردارتر از سعیدی سیرجانی می‌باشند و خلقی متین‌تر و مؤدب‌تر و قلمی مستدل‌تر از سیرجانی و مینوی داشته‌اند.

سیرجانی بر همین اساس کسانی را که به نقد و رد کاتبان گذشته برخاسته و از دخل و تصرف آنها در متون شکایت می‌کنند؛ شنعت‌زنان بر ساحل آرمیده‌ای می‌داند که در سال‌های واپسین قرن بیستم به جان کاتبان و نسخه‌نویسان فداکار روزگاران گذشته افتاده‌اند! او معتقد است منتقدان نه از شبان تاریک جهل و اختناق گذشته خبری دارند؛ نه بیم موج حوادث لرزه بر ارکان وجودشان افکنده است و نه در گرداب هایل بلوای عام گرفتار آمده‌اند. اینان دستی از دور بر آتش دارند و از حال و روزگار گذشتگان بی‌خبر هستند.^{۱۰} این نوع نگاه به دخل و تصرف کاتبان در متون گذشته در میان اساتید و صاحب‌نظران زبان و ادبیات فارسی پذیرش عام ندارد و شاید سیرجانی تنها معتقد این نظر باشد.

یدگویی از سلجوقیان یک بار دیگر هم در جریان نقد کار آقای سعید نیاز کرمانی در تدوین مجموعه حافظ‌شناسی رخ می‌نمایند و در حالی که موضوع نوشته ظاهراً مجالی برای طرح مباحث ترکی‌ستیزانه ندارد؛ سیرجانی به قاعده رفتار هم‌فکران خود از آب کره گرفته و در موضوعی این‌چنین هم، زمینه‌ای برای بدگویی از یک سلسله ترک پدید آورده و در هنگام گفتگو از مقاله محقق بلژیکی در باره حافظ، سری هم به بازار ترکی‌ستیزی زده و می‌نویسد:

« نکند جناب پروفیسور فریب فتوای حجه الاسلام غزالی را خورده‌اند که - به عنوان متوالی و مدرّس نظامیّه بغداد و نظریه پرداز حکومت تعصّب‌آلوده ترکان سلجوقی - رعایت مراسم نوروزی را از منکرات می‌شمارد و حتی روشن کردن چراغ را هم در شب تحویل سال مکروه می‌داند و دستور صادر می‌فرماید که «نوروز و سده باید که مندرس شود و کسی نام آن نبرد.» و از این واقعیت غافل مانده‌اند که اینها محصول دوران سیاست‌بازی فقیه طوسی بوده‌است و از مقوله باد هوا. «^{۱۱}

دقت در مضمون این متن معلوم می‌کند اصل قضیه هیچ ربطی به ترک و سلجوقی ندارد. سلجوقیان هم با عید و دین و زبان و فرهنگ مردم کاری نداشتند. یک فقیه بعداً صوفی شده فارس، فتوای اندراس نوروز و سده را داده و مردم هم یا گوش کرده‌اند، یا نکرده‌اند. در هر حال سلجوقیان در این میان بی‌تقصیر هستند و تنها ارتباط این سلسله با غزالی آن است، که غزالی در زمان حکومت این سلسله زندگی می‌کرد و گاهی هم برای عرض ادبی به دربار آل سلجوق می‌رفته‌است و همین مختصر برای محکوم و مقصّر جلوه دادن ترک از نظر ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای معاصر کفایت می‌کند. نکته جالب‌تر در این میان آن است، که سیرجانی با لحنی سرشار از غرور و خودبزرگ‌بینی قومی، از نافذ نبودن حکم غزالی در میان مردم سخن به میان آورده و البته فراموش هم نمی‌کند که به زور دگنگ غزالی را به ریش سلجوقیان ببندد:

« برای اینکه از نفوذ حکم حجه الاسلام دربار ترکان سلجوقی باخبر شوید و ببینید نه همین بعد از دوران اختناق خواجه نظام‌الملکی، که در اوج سلطه سلجوقیان هم ملت ایران چگونه از امر و نهی حضرتش اطاعت کرده‌است، به کتابهای تاریخ نظری بیفکنید و شرح و تفصیل نویسندگان و مورخان سلف را بخوانید از مراسم نوروزی و تشریفات جشن سده از سواحل غربی دجله و فرات تا آنسوی سیحون و جیحون و استقبال ایرانیان آزاده مسلمان از آداب و رسوم ملی خویش. «^{۱۲}

ظاهراً سیرجانی ندیده یا فراموش کرده مرشد غیررسمی او مجتبی مینوی با چه آب و تابی در ستایش از خواجه نظام‌الملک و همین ابوحماد غزالی و بزرگی این دو داد سخن داده و نظام‌الملک را به عرش اعلی رسانده و کل حیات و موجودیت سلجوقیان را وابسته به وجود مبارک خواجه نظام‌الملک کرده و گروه دیگری از ناسیونالیست‌های معاصر، نظام‌الملک و غزالی را محور و همه چیز حکومت سلجوقیان دانسته و کوشیده‌اند تاریخ این سلسله پرشکوه را در سایه ساختگی از این دو شخصیت پنهان سازند! حتی به نظر می‌رسد سیرجانی نوشته‌های عریض و طویل زرین کوب در باب غزالی را هم یا نخوانده، یا خوانده و نادیده گرفته و تنها بخشی از نوشته‌های زرین کوب را که به تشخیص و فتوای خودش از آن راجحه مذمت زرین کوب از غزالی را استشمام می‌کرده در نوشته خود نقل کرده‌است. بگذریم از اینکه سیرجانی برای ذکر شاهد مثال و تأیید نوشته‌هایش با نقل قول از ترکی‌ستیزانی چون عبدالحسین زرین کوب و دکتر محمدی ملایری حکایت جور گشتن در و تخته را تازه گردانیده و در ادامه به دستاویز بی‌بنیاد احادیث عجمی جعل شده از جانب پیشینیانش متوسّل شده‌است.

سلجوقیان به پیروی از مشی عمومی شاهان ترک در مواجهه با مسائل زبانی و فرهنگی مردم سرزمین‌های مفتوحه از تساهل و تسامحی مثال‌زدنی بهره می‌بردند و بر خلاف بافته‌های آمیخته با بلاهت نویسندگان نژادپرست دوران معاصر، اهل زدن و بستن

و قدغن کردن نبوده‌اند، که اگر می‌بودند از نیاکان آقای سیرجانی و شرکا چیزی بر جای نمی‌ماند، تا ایشان امروز مدعی ارث پدریشان باشند. اگر تاریخ ساخته شده ناسیونالیست‌های معاصر برای ایران را مبنا قرار دهیم؛ ترکی شدن زبان مردم ایران به قاعده پنجاه درصد و آسیای صغیر به قاعده هشتاد درصد نتیجه حضور سلجوقیان بود. بخشی از واقعه تغییر زبان نزدیک به صد در صدی آسیای میانه از سغدی یا گروه زبان‌های هندواروپایی به ترکی و ترکمنی هم متأثر از سلسله سلجوقی بود. اینها در حالی به این اتفاق معترف می‌شوند که سلجوقیان اهل تحمیل نبودند، که اگر بودند معلوم نبود امروز خیل بزرگ ناسیونالیست‌های فارسی‌گرا و ترکی‌ستیز در باره چه موضوعاتی قلم می‌زدند.

در کتاب «ضحاک ماردوش» هم شاهد ابراز محبت‌های دیگری از جانب سعیدی سیرجانی نسبت به سلسله‌ها و سرداران ترک هستیم. او سرداران ترک را عامل توقف آزادگی و فضای علم و اندیشه و تضارت آرا در ایران دانسته، می‌نویسد:

« دستگاه خلافت عباسی که چند صباحی از برکت وجود فرخنده علی بن موسی الرضا و با کوشش ایرانیان به آزادگی روکرده بود، اینک به عصبیت عربی بازگشته است و با نفوذ غلامان بی‌فرهنگ تورانی به مصداق گل بود به سبزه نیز آراسته شد، می‌خواهد با خشونت و توطئه و سرکوب قلمرو اسلام را تبدیل به دیار مردگان کند و ریشه هر فکر و بحث و استدلالی را در ذهن مردم بخشکند، تا از برکت جهل مرگب امتی مطیع و فرمان‌پذیر داشته باشد. »^{۱۳}

متوسل شدن به نام امام رضا (ع) نه از باب غلیان ایمان دینی و تعصت مذهبی، بل از باب استفاده ابزاری از ائمه و مذهب حقه تشیع برای به کرسی نشاندن مراتب برتری فرهنگی قوم پارس می‌باشد. این همان کاری است که شعوبیان هم می‌کردند و می‌کوشیدند با التجا به تشیع پوششی برای اقدامات خود بسازند. به طور معمول روش کار نویسندگان نژادپرست معاصر ایران این است که برای تحلیل مسائل تاریخی و فرهنگی نخست فضا و دنیایی مصنوعی منطبق بر آرمان‌های ایدئولوژیک و تاریخی خود می‌سازند، سپس در داخل همان فضای خودساخته می‌اندیشند و قلم می‌زنند. این فضا با عالم واقعی و شرایط عینی تفاوت‌های اساسی دارد. شرایط علمی، فرهنگی و ادبی ایران در دوران مورد اشاره سیرجانی به حد کافی از پیشرفت و پویایی بهره‌مندی دارد. شاهد مثال این پیشرفت و پویایی پیدا شدن دانشمندان و ادبای بسیاری است که نام و آثار ایشان به یادگار مانده تا مؤید اوضاع مساعد علمی و فرهنگی آن روزگار باشد، تا نژادپرستان معاصر وطنی به داشتن آنها تفاخر کرده و وجود آنها را نشانی از برتری نژادی قوم خود تلقی کنند.

علاوه بر این عصر سلجوقی دوران قدرت و شکوه سیاسی - نظامی ایران هم می‌باشد و در نقطه اوج این برتری امپراتوری روم در برابر قدرت بلامنازع سلجوقیان زانو می‌زند و مرزهای ایران تا سواحل مدیترانه گسترش پیدا می‌کند، تا از این رهگذر هم ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای معاصر پیروزی سلجوقیان را به نام خود مصادره کرده و امکان تازه‌ای برای لاف و گزاف بیابند. خیلی عجیب است که سلسله ترک و مردم ترک هم باید این قدرت فرهنگی و سیاسی - نظامی را تولید کنند و هم در معرض اتهام و بدگویی نویسندگان گستاخ و بی‌منطق معاصر بوده و «غلام بی‌فرهنگ» خطاب گردند. این گروه در سایه بلاهت معمول

خود به این نکته اساسی بی توجه می‌مانند که با غلام معرفی کردن ترک، تنها قوم و اجداد خود را به خواری متهم می‌سازند. خوانندگان این قبیل مطالب از عقل و تحلیل خداداده بهره دارند و بی‌گمان از خود می‌پرسند چه خوار و ذلیل بوده‌اند قومی که حتی به بندگی غلامان قوم دیگر هم تن می‌دادند؟!

سیرجانی هدف این به زعم خودش خشکاندن ریشه هر فکر و بحث و استدلال از جانب تورانی‌های بی‌فرهنگ را محکم کردن ارکان قدرت خود و باز نگاه داشتن راه غارت مردم می‌داند، اما در تعیین مصداق سیاسی - نظامی این کار حسابی به کاهدان می‌زند:

« این به نام اسلام بر مسندنشستگان با هیچ قیمتی نمی‌خواهند به مردم مجال بحث و تفکر دهند، زیرا می‌دانند اگر خلاق با روح اسلام آشنا شوند و واقعیت تعالیم این شریعت گرامی را دریابند، ارکان قدرت ایشان متزلزل خواهد شد و دیگر نخواهند توانست به نام شریعت مردم را در ذلت نگه دارند و دسترنج برزیگر نشابوری و اندوخته پیرزن بخارایی را به غارت برند و خون جوانان ایرانی را در جنگ قدرتی که بین آل مروان و بنی‌عباس در گرفته‌است، به هدر دهند. »^{۱۴}

سیرجانی که این‌گونه حکمرانان ترک ایران در هزار سال پیش را به محکمه می‌کشد و آنها را به اختناق و ممانعت از آگاهی مردم برای استمرار چپاول متهم می‌دارد، خود یکی از عمده‌های حکومت استبدادی و چپاولگر بود و خود نیز از ریزه‌خواری این خوان چپاول بهره‌هایی یافته بود. جدا از این امر تناقض موجود در این بخش هم مسئله مهمی است. نعره‌های ناسیونالیست‌های معاصر در باره برخورداری ایران و ایرانی و در واقع قوم فارس از عالی‌ترین مراتب علم و فرهنگ و تمدن و ادب و دیانت و هنر، یک قرنی است گوش فلک را کر کرده‌است. اکنون خواننده از چه راهی باید این تناقض بین برتری علمی - فرهنگی قوم پارس را با در جهل نگه داشته‌شدن آنها از جانب غلامان - و نه سروران و برگزیدگان - یک قوم دیگر را برای خود حل کند؟! اصلاً این قوم با این درجه از تمدن و فرهنگ و جعیتی که بر طبق بافته‌های ناسیونالیست‌های ایرانی ظاهراً سراسر فلات ایران را پوشانده بود؛ چگونه در برابر ترکان مغلوب و اسیر اوامر و نواهی ایشان گشتند؟! آن هم ترکانی که برابر تاریخ ترسیمی شووینیسم جز تعدادی قبایل چادرنشین مهاجر نمودی در ترکیب جمعیتی ایران نداشتند؟!

سیرجانی از مقدماتی که نقل می‌کند؛ نتیجه می‌گیرد:

« به همین دلیل است که دستگاه خلافت بغداد حضور مبلغان شیعی مذهب را در قلمرو سامانیان مخالف مصالح خود می‌بیند و احساس خطر می‌کند و ناگهان ترکان آن سوی جیحون درد دینشان می‌گیرد و سرداران می‌خواره شاهدبازی که در بخارا گرد آمده‌اند؛ برای نجات مذهب سنت و جماعت از هجوم رافضیان و بدمذهبان و بدعتگزاران دست به کودتا می‌زنند. »^{۱۵}

از نظر آقای سیرجانی و دیگر هم‌فکران ایشان، صرف ترک بودن فرد، برای اتّصاف او به انواع و اقسام رذیلت‌ها کفایت می‌کند. سیرجانی برای به کرسی نشاندن یک امر تخیلی آب چهل دره را به هم می‌آمیزد. دستگاه خلافت بغداد مخالف خودنمایی مبلغان

شیعی در قلمرو سامانیان است. سرزمین مورد اشاره قلمرو سامانیان است و سردمدار تزییقات برای شیعیان هم خلافت عباسی است، اما هر چه بدگویی و ناسزا است نثار ترک می‌شود!! قضیه به مقدار بسیار زیادی ساده است. مسئله موجود آن دوران اختلاف و کشاکش پیروان دو مذهب است. مردم اعم از ترک و فارس با اکثریت قاطعی پیرو مذهب تسنن هستند و گروه کمی هم پیرو مذهب تشیع و گرفتار برخی تزییقات. اکثریت قاطع مردمانی که سیرجانی و شرکا آنها را اجداد خود می‌دانند، سنی مذهب هستند، که در مشکل‌آفرینی برای شیعیان سهیم و دخیل می‌باشند. اکنون فتنه‌انگیزان معاصر قصد می‌کنند از این کشاکش هزار سال پیش به نفع تمایلات نژادپرستانه و خودستایانه خویش بهره‌برداری کنند و سرافکنندگی قوم خویش در روزگار مورد اشاره و تن دادن به حاکمیت ترک و عرب را در گرد و غبار این ماجرا پنهان سازند و با وارونه نشان دادن حقایق شیعه‌ستیزی فارسیان، این کار را به ریش ترکان ببندند.

سیرجانی در جایی از نوشته خود هم به قیام و مخالفت با یکی از ارکان رکین اعتقاد ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ایرانی برمی‌خیزد و به بدگویی از امثال خواجه‌نظام‌الملک و امام‌محمد غزالی به خاطر خدمت‌گزاری به سلجوقیان می‌پردازد. او در توضیح امر می‌نویسد:

« راوی سرگذشت خواجه‌نظام‌الملک است، سیاستمدار پخته‌کاری که دین را وسیله تحکیم سلطنت ملک‌شاهی کرده‌است و قدرت استدلال غزالی طوسی را خدمت تاج و تخت سلجوقی گرفته، تا بتواند دستمزد عمله‌های ساحل جیحون را به انطاکیه شام حواله کند، تا خلق بدانند از کجا تا کجا قلمرو ملک‌شاه است. »^{۱۶}

سیرجانی به‌ندرت دست به این بدپرهیزی‌ها می‌زند و زعمای قوم خود را به خاطر خدمت به حاکمیت ترک یا عرب مورد انتقاد قرار می‌دهد. دیگر نویسندگان فارسی‌گرا و آریایی‌باز هم به کل از این نوع انتقاد دوری می‌جویند و بیشتر ترجیح می‌دهند به ستایش‌ها اغراق‌آمیز از امثال خواجه‌نظام‌الملک و امام‌محمد غزالی و برمکیان و بنی‌سهل و دیگر وزرای لابد باهوش و خردمند ایرانی برخیزند و از خدمت‌گزاری آنها به حاکمان ترک و عرب دستمایه‌ای برای گزافه‌گویی در باره قدرت حکمرانی و داشتن فلسفه سیاست و حکومت قوم خود بسازند. همین نظام‌الملک یکی از دشمنی‌کنندگان با مذهب تشیع هم است که آقای سیرجانی می‌کوشد با دادن نشانی‌های غلط این دشمنی را به ترکان سنی منتسب کند.

این نویسنده با نقل قولی از «تاریخ تمدن اسلامی» جرجی زیدان، اسلام آوردن ترکان را ظاهری و برای رسیدن به جاه و مال و مقام دانسته و می‌افزاید:

« همین بزرگواران صافی نیت پاک اعتقادند که نصرین‌احمد را از تخت شاهی فرو می‌کشند و با فریاد و اسلاما به جان مردم بخارا و دیگر ولایات خراسان می‌افتند و مردان و بدعتگران و بدمذهبانی از قبیل بلعمی و جیهانی و رودکی و هزاران تن دیگر را گردن می‌زنند و چون شرع نبی از این خطر جست؛ به سپاه محمود غزنوی می‌پیوندند، تا با قرمطی‌جوییها و شیعه‌کشیها توشه آخرتی تدارک ببینند. »^{۱۷}

تا آنجا که می‌دانیم کسی گردن رودکی و جیهانی و بلعمی را نزده و این بزرگواران به اجل طبیعی از دنیا رفته‌اند. شاید مقصود سیرجانی از آوردن این نام‌ها، آن بوده که بگوید در سایه قدرت فرهنگی و تمدنی نیاکانش هر یک از هم‌نژادان او در آن دوران یلی بوده و برای خود رودکی و جیهانی و بلعمی‌ای بوده‌اند! جدا از این امر در اینکه جنگ‌هایی از آن نوع برای رسیدن به منافع دنیایی بوده، حرفی و اعتراضی نیست و گذشتگان به جای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز ترجیح داده‌اند برای منافع بیشتر با یکدیگر بجنگند و در مسائل اعتقادی هم به جای تحمل یا احترام گذاردن به عقیده دیگران بکوشند، یا آنها را در خود مستحیل کنند، یا با کشتنشان مشکل را فیصله دهند. این کار اگر عیبی است شامل همگان می‌گردد و نمی‌توان با برجسته ساختن اقدامات یک قوم، خون‌ریزی‌ها و زیاده‌طلبی‌ها و اشتباهات قوم دیگر را به دلیل علائق نژادی در محاق نگه داشت. قضیه جانب دیگری هم دارد. سیرجانی و شرکا خراسان و کلّ فلات ایران را متعلق به اجداد خود می‌دانسته‌اند. اگر ادعا واقعی است، چرا این اجداد با آن همه قدرت و صناعت و تمدن و فرهنگی که از طرف این نبرگان معاصر به آنها نسبت داده می‌شود؛ همیشه ایام مغلوب دیگران بوده و جز تسلیم و انفعال و خدمتگزاری کار دیگری از دستشان بر نمی‌آمده‌است و مجبور می‌شده‌اند پیوسته اسیر و فرمانبردار عرب سوسمار خوار یا غلام ترک باشند؟!

سیرجانی از اینکه سپاهیان و سرداران ترک، نگران سرنوشت اسلام و مسلمانی شده‌اند، اظهار تعجب می‌کند:

« به خاطر داشته‌باشیم که درین زمان، صدها فقیه و محدث و حافظ و زاهد برجسته در ماوراءالنهر می‌زیسته‌اند، اما احساس خطری برای مسلمانی نکرده‌اند، ظاهراً یا حسّ خطریابی‌شان ضعیف‌تر از سرداران و سپاهیان ترک بوده‌است یا درد دینشان رقیق‌تر. »^{۱۸}

شاید هم واقعاً همین‌گونه بوده‌است و ترکان صافی اعتقاد مسئولیت‌پذیر و عمل‌گرا بیش از فقها و محدثان و حافظان و زاهدان موقعیت‌شناس و عافیت‌طلب درد دین داشته و با برخورداری از حسّ خطریابی قدرتمند خویش، برای رونق کار دین پا پیش می‌نهادند. ترکان درد دین داشتند، چون اسلام را به شبه قاره هند بردند، به نمایندگی از مسلمانان با صلیبیان جنگیدند، آسیای صغیر و بخشی از بالکان در اروپا را مسلمان کردند و خیلی کارهای دیگر که اجداد آقای سیرجانی نکردند. منازعه‌ای بر سر قدرت درگرفته و ترکان در حال غلبه بر سلسله دری زبان سامانی می‌باشند و گاه لازم می‌آید برای این جنگ و این رقابت دستاویزی در میان باشد. دین هم می‌تواند دستاویزی تلقی گردد. سامانی هم در این درد مصنوعی برای دین شریک است و به نام دین برای پیش بردن کار قوم خود می‌کوشد. با فقیهان شعوبی دست در یک کاسه دارد، تا فتوای ترجمه قرآن و تفسیر قرآن به فارسی را بگیرد. برای قوام آمدن حکم جواز اقامه نماز به فارسی بکوشد، جاری کردن عقود به فارسی را جانشین عربی سازد و برای زنده کردن اساطیر اولین و تفاخر به استخوان‌های پوسیده آستین همت بالا بزند. معلوم می‌شود تنها درد دین این وری‌ها مصنوع نیست؛ آن وری‌ها هم اهل بخیه هستند.

سیرجانی در ادامه نوشته خود مسلسل وار لحنی کنایه آمیز و گستاخانه علیه سرداران ترک به کار می برد. نخست از سپه سالار ترک دربار سامانی نام برده و متعرض او می شود:

« باری سپه سالار البتّه اسلام پناه که ظاهراً اسم شریفش «خمارتکین» است، در خلوت هشدار می دهد که دست از این روشنفکر بازی بردار. »^{۱۹}

در ادامه نقل واقعه ابراز مخالفت سرداران ترک با نصرین احمد هم به نشست این سرداران و پیشنهاد پادشاهی به خمارتکین و ابای خمارتکین از پذیرفتن پادشاهی، اضافه می کند:

« جناب سپه سالار تعزّزی می نماید که «من نخواهم». امیران پای اصراری می فشارند که «ترا می باید کرد، اگر خواهی که مسلمانی برقرار بماند». اینجا دیگر بحث تکلیف است و جای گریز و چون و چرا ندارد؛ علی الخصوص که این تکلیف شرعی را متخصصان بزرگواری از قبیل سرداران ترک تشخیص کرده اند. »^{۲۰}

شرح سیرجانی از سرانجام کار و کشته شدن خمارتکین و کنار رفتن نصرین احمد از پادشاهی و جانشین شدن نوح به جای پدر هم به همین گونه است:

« از آن پس زمانه دگر می شود و رفتار سران زمانه هم دیگر. کور از خدا چه می خواهد؟ دو چشم بینا. سرداران خوش اشتباهی توران زمین چه می خواهند؟ خون ریزی و غارت، آنهم در بخارای پر ناز و نعمت، آنهم

در خراسانی که در پنجاه سال اخیر سایه عمّال خلیفه بغداد را از سر خود دور دیده است و مردمش به نوایی رسیده اند. »^{۲۱}

روایت ناسیونالیست های معاصر وطنی از تاریخ ایران همین است و به ما می گوید سلسله سامانیان سلسله معقولی بودند و آثار فرهنگی و ادبی و سیاسی و زبانی از خود به یادگار گذاشتند و سپاهیان و سرداران ترک در این میانه ها نقش مخرب ایفا می کرده اند. صرف نظر از درستی یا نادرستی این روایت، دو نکته جلب توجه می کند. نخست اینکه اگر سامانیان به همان شدت و حدّتی که ناسیونالیست های وطنی اظهار می دارند خاندانی مدبّر، کافی و با سیاست بوده اند، چگونه نفهمیدند در امری به مهمّی تأمین نیروی دفاعی، باید به هم تباران خود متکی باشند و از اتکا به ترکانی که در طی سده های متوالی نشان داده بودند ضمن برخورداری از شجاعت و مهارت و سلحشوری، دستی هم در قدرت طلبی و رسیدن از سربازی به سرداری و شاهی دارند؛ پرهیز کنند. در گذشته ای که حق و ناحق را و قدرت و مشروعیت را برق شمشیرها معین می کرده، تکیه بر نیروی قومی که در تعریف ناسیونالیست های کج بین و دروغ پرداز ما خارجی محسوب می شدند؛ چگونه توجیه می شد؟ ملی گرایان افراطی ما برای استفاده ترکان از چند رجل سیاسی در طی چندین سده برای وزارت، کلی فلسفه و کمالات برای قوم خود و کلی ضعف و کاستی در اندیشه و سیاست برای ترک تراشیده اند؛ چگونه است که در اینجا تحت هیچ شرایطی استفاده از نیروی ترک را یک اشتباه برای شاهان قوم خود تلقی نمی کنند!؟

سیرجانی ارادل و اوباش را هم در قتل و غارت مردم شیعه با ترکان همراه ساخته، می نویسد:

« اکنون وقت آن رسیده است که ارادل و اوباش ولایت نیز همت کنند و به یاری سرداران تورانی و مریدان خلیفه عباسی آیند و به جان خلائق افتند و هر خانه آبادی را پس از غارت با خاک یکسان کنند و هر آزاده متفکری را داغ رفض و بدعت بر جبین نهند و گردن زنند. »^{۲۲}

با وجود اینکه نوشته‌های سیرجانی مواجهه او با اسلام و تشیع را احترام‌آمیز و معتقدانه نشان می‌دهند، لیکن ناسیونالیسم فارسی‌گرا و آریایی‌بازی مهم‌ترین دردهای سیرجانی بوده‌اند و او درد دین و مذهب نداشته تا بر سر کشتار شیعه با دیگران کشاکشی داشته باشد. تأکید او بر تشیع و دفاع از این مذهب عمدتاً برخاسته از نوع نگاه نویسندگان معاصر ایرانی نسبت به مسئله تشیع است. آنها تشیع را برخلاف مسلمات تاریخ اسلام و بدون لحاظ کردن نخستین خاستگاه‌های تشیع که خارج از چهارچوب ایران بوده، یک مذهب ایرانی و مبتنی بر رفتار مقابله‌جویانه ایرانیان در برابر اعراب سنتی قلمداد می‌کنند. علاوه بر این تحلیل سیرجانی بیش از تکیه بر واقعیات تاریخی، بر نگاه اسطوره‌ای و نمادین او تکیه دارد. او همگام با هم‌فکرانش قوم خود را نماد روشنی و آزادگی و اندیشه و ترک را دشمن نمادین این مقولات معرفی می‌کند.

نویسنده به زعم خود شیعه‌کشی در خراسان از سوی ترکان در سال ۳۲۸ هجری و شرایط پدید آمده در سایه این سرکوب را به سال ولادت فردوسی پیوند می‌زند و محیطی وحشت‌آفرین و همراه با ترس و لرز را برای فردوسی و خاندان او ترسیم می‌کند، که البته به میزان بسیار زیادی این برداشت نتیجه نگاه، قرائت و اعتقاد شخصی خود سیرجانی می‌باشد و تاریخ ادبیات فارسی شرایط دیگری برای زندگی پدر فردوسی و خود او معین می‌کند. در تاریخ ترسیمی همان ناسیونالیست‌های هم‌فکر سیرجانی، مال و منال و آب و زمین دهقانی و برگزیدگی برای خاندان فردوسی محفوظ است. جریان فارسی‌گرایی بخصوص در طوس همچنان قدرتمند و آزاد به فعالیت خود ادامه می‌دهد. شاهنامه‌های متعدد پدید می‌آیند و اوضاع در حدی مساعد است که خود فردوسی و کسای شیعه بودن و خاک پی حیدر بودن خود را در شعرشان علناً اظهار می‌کنند.

در همین دوران شاهنامه منثور ابوالمؤید بلخی نوشته می‌شود. بعد از آن شاهنامه موسوم به ابومنصوری به امر ابومنصور محمدبن- عبدالرزاق تدوین می‌گردد. دقیقی سرودن شاهنامه را آغاز می‌کند، سپس با مرگ دقیقی فردوسی به ادامه نظم می‌پردازد و اسدی طوسی گرشاسب‌نامه می‌سراید. سنت فارسی‌نویسی در همین دوره بنیان‌گذاری می‌شود و در کنار همه اینها کسای مروزی با خاطری آسوده دیوان مشحون به مدایح و مناقب پیامبر و آل او را پدید آورده؛ لقب پرچمداری ادبیات شیعه را از آن خود می‌کند و فردوسی نیز با آشکاری تمام مراتب اعتقاد خود به تشیع را به گوش همه می‌رساند و معلوم می‌شود تصویری ساخته و پرداخته سیرجانی بیشتر محصول تصوّرات و خواسته‌های خود او از تاریخ می‌باشد.

سیرجانی با تصویری که از سال‌های میانی قرن چهارم ترسیم می‌کند به شکل‌گیری اندیشه و شخصیت فردوسی در چنان آیامی هم اشاره می‌کند و برای اثبات سنگینی و دشواری فضای جامعه بدگویی از محمود غزنوی را هم لازم می‌بیند:

« امارت نیشابور در دست محمود غزنوی است، پسر سبکتکین و نوه البتکین ترک، که پدر و جدش از سرداران حکومت سامانی بوده‌اند و شاید هم در زمره جماعت کودتاگر. محمود به تجربه دریافته‌است که برای کسب قدرت و بسط حکومت باید سری به آستانه عباسیان فرود آورد و دلی با ترکان داشته‌باشد، تا بتواند از آنان لقب یمین‌الدوله و فرمان غزو و جهاد بگیرد و اینان را برای سرکوبی مخالفان و گشودن شهرها بسیج کند. »^{۲۳}

نقل این مطلب هیچ ارتباطی با فردوسی و مذهب و اعتقاد او ندارد و هدف نویسنده جز بدگویی از یک سردار ترک و نیش زدن و او را وابسته عباسیان نشان دادن و به ریا و فریب ترکان را نواختن برای استفاده از آنها در جنگ‌ها چیز دیگری نیست. سیرجانی در عین حال که مراتب هوشمندی محمود را می‌ستاید؛ در گمان و خیال خود دو گروه دشمن برای او می‌تراشد:

الف - جمعت شیعه و معتزله که به تفکر و تعقل چسبیده‌اند و خرد را ملاک سنجش خوب و بد کارها می‌دانند.

ب - ایرانیان آزاده که از تعصبات نژادپرستانه عربان به جان آمده‌اند و با تحکّمات نودولتان تورانی جانشان بر لب رسیده‌است. از تعقل و تفکر شعوبیه و معتزله یا دشمنی اجداد سیرجانی گردی هم بر دامن محمود و حکومت ترک ننشست و تخت فرمانروایی این قوم هزار سال بعد از مرگ محمود کمابیش برقرار ماند و جز فترت‌های کوتاه مدّت، رخنه‌ای در دیوار اقتدار و سلطنت ترک پدیدار نشد. جان بر لب رسیدگان هم هیچ کار خاصی نکردند و دعاگوی حکومت ترک گشتند.

نویسنده ادعا می‌کند ایرانیان آزاده‌اش به عنوان عکس‌العملی طبیعی می‌کوشند جوانان ایرانی را متوجه گذشته پرافتخارشان کنند و عظمت اجداد نامدارشان. اگر واقعاً همین‌گونه باشد چگونه است که فردوسی با داشتن مختصات هر دو گروه با خیال راحت به دربار محمود می‌رود و شاهنامه را به دربار او تقدیم می‌کند و توقع پاداش و حق تألیف هم دارد! گذشته از این مدحیات فردوسی در حق محمود را چه کنیم که او را با روشن‌ترین عبارات و غیر قابل‌تأویل‌ترین مضامین می‌ستاید. اگر محمود دشمن اندیشه و تعقل و چون و چرا بود؛ بیرونی در دستگاه او چه می‌کرد؟ ابوالفضل بیهقی چه می‌کرد؟ تلاش برای آوردن این‌سینا به درگاه غزنویان چه معنایی داشت؟ آن چهار صد ادیب و شاعر معطل چه بودند؟

سیرجانی در نهایت با تأکید چند باره بر حاکمیت تاریکی و تعصب و خفقان بر عصر فردوسی در نتیجه حکومت ترکان، سخن خود را به اینجا می‌رساند که:

« در چنین دوران تاریک لبریز از تعصب و خفقانی که ترکان به قدرت رسیده از یکسو شرافت ملی ایرانیان را پامال ستم کرده‌اند و از دیگر سو به جنگ با هر جلوه تفکر و بحث و تعقلی پرداخته‌اند و مردم سرکوفته تحقیرشده بر اثر تبلیغات سنجیده دستگاه عباسی و تلقینات مداوم خطیبان و مأموران حکومت،

با قبول لقب «عجمی» تحریر و تکلم به زبان عربی را شرط رعایت سنت پنداشته‌اند و لعن بر نیاکان خویش را از فرایض دینی.

در چنین حال و هوایی چیست وظیفه ملی و مذهبی ایرانی نژاده دهقان‌زاده‌ای که دوستدار اهل بیت است و معتقد به توافق

شرع و عقل و آزاده از تجاوز تورانیان به قدرت رسیده و بیزار از تعصبات نژادی چنین اهریمن‌چهرگان؟ »^{۲۴}

سیرجانی به جای محکوم کردن نیاکانش به خاطر تسلیم‌پذیری و مغلوب‌همیشگی بودن، ترکان را به خاطر به قدرت رسیدن، یا آنچه از آن به پامال کردن شرافت ملی ایرانیان تعبیر می‌کند؛ مورد حمله قرار می‌دهد و این را هم باید یکی دیگر از مضامین مشترک ملی‌گرایان ایرانی دانست، که پیوسته به جای مقصر اصلی؛ یعنی، مردم و سرداران و شاهان خود، دیگران را محکوم می‌سازند. به تعبیر زیدی «هر نادان ناستوده که هیچ افتخاری در جهان ندارد، به مثابه آخرین دستاویز به ملّتی متوسّل می‌شود، که خود جزئی از آن است. چنین کسی آماده و خوشحال است که از هر خطا و حماقتی که ملّتش دارد، با چنگ و دندان دفاع کند.» و این عادت است که هیچ ناسیونالیست فارسی‌گرای ایرانی در صد سال گذشته از آن تخطی نکرده و از گل نازک‌تر به ملّت پیوسته مغلوب و منفعل خود نگفته‌است. اینها با وجود این همه شکست و انفعال به طرز غیرقابل باوری خوش اقبال بودند. خوش اقبال از اینکه ترک تعصّب نژادی و زبانی و دینی نداشت و در تعامل با دیگران مدارا، تسامح و بلندنظری را پیشه خود کرده‌بود. نکته آخر در باره این بخش از نوشته‌های سیرجانی کلمات و به عبارت بهتر ناسزاها و تعبیر نفرت‌انگیزی است که پیاپی بر قلم می‌راند، تا نشان دهد خود بیش از کسی که هدف این کلمات و تعبیر است؛ در رنج و سوزش به سر می‌برد. کسی که به جای تحلیل علل شکست قوم خود، فقط به قوم غالب ناسزا می‌گوید، معلوم می‌کند که از گذشته چیزی نیاموخته و برخلاف ادعاهایش یک دانشمند یا صاحب‌نظر نیست.

این نویسنده بیداری روح مبارزه‌جویی و تحریک طبع ستم‌ستیز مردم را نتیجه حکومت اختناق و استبداد می‌داند و در نوعی برداشت و نتیجه‌گیری که مختص خود اوست، رشد کیفی و کمی ادبیات فارسی در طول هزار سال گذشته را وابسته به برکت وجود فساد عصیان‌آفرین حکومت‌های سرکوبگر می‌داند و شاهنامه را روشن‌ترین نمونه از این امر در شمار می‌آورد:

«شاهنامه فردوسی هم محصول چونین روزگاری است. محصول دوران سیاه استبداد است و اختناق تحمل‌ناپذیری که با دست عربان و ترکان در نیمه قرن چهارم بر سرزمین خراسان سایه افکنده‌است.»^{۲۵}

احتمالاً سیرجانی و شرکای فکری او می‌توانند تأیید کنند که عصر ساسانی هم، دوره حاکمیت ظلم و فساد و اختناق است. چرا در این دوران آثار ادبی ممتاز که چه عرض کنم، آثار معمولی به پهلوی یا به زعم خودشان فارسی میانه یا اصلاً به فارسی دری پدید نیامد و ادبیات فارسی تنها در دوران اسلامی و زمان حاکمیت اختناق ترکان و عربان به این درجه از پیشرفت نایل شد؟ بر پایه نوشته‌های سیرجانی می‌توانیم دوران حاکمیت پهلوی را هم دوره استبداد و اختناق بدانیم، چرا در این دوره پنجاه و چند ساله حتی یک شاعر یا ادیب در حد بزرگان گذشته ادب فارسی که دست بر قضا همگی در دوران حاکمیت ترک و عرب می‌زیستند؛ ظهور نکرد؟ جواب به میزان بسیار زیادی روشن است. سیرجانی دروغ می‌گوید و دلایل ذهنی را به جای دلایل واقعی می‌گذارد.

بر پایهٔ یک سنجیهٔ دیگر ناسیونالیست‌های معاصر وطنی؛ یعنی، فضیلت تراشیدن از رذیلت یا هر کار معمولی دیگر، سیرجانی برای تقدیم شاهنامه به دربار غزنوی هم حکمت‌هایی ماورائی که عقل همگان، بخصوص ترکان بدان نمی‌رسد؛ می‌تراشد و این‌گونه افاضه می‌کند:

« از همه تأمل‌انگیزتر رندی این دهقان‌زادهٔ طوسی است، رندی زیبایش در اهدای شاهنامه به دربار محمود غزنوی. اهدای مجموعه‌ای از مثالب ترکان که با مصراع به نام خداوند جان و خرد آغاز می‌شود به فرمانروای ترک قدرتمندی که با همهٔ قدرت و امکاناتش به جنگ تعقل آمده‌است و خردگرایی. اهدای کتابی لبریز از تفکرات شیعی با اعتراف مردانهٔ براین زادم و هم بر این بگذرم به دربار شاه سنی متعصبی که داغ رفض و ارتداد بر پیشانی دوستان اهل بیت رسالت می‌نهد و با کشتن روافض شش دانگ بهشت عنبرسرشت را از آن خود می‌داند. اهدای اثری لبریز از حماسه‌های شعوبی و مفاخر ایرانی به پیشگاه سلطان قدرتمندی که مشروعیت حکومتش بسته به تأیید عباسیان بغداد است. »^{۲۶}

از آخر شروع کرده و می‌گویم مشروعیت حکومت محمود بسته به شمشیر او، بسته به سیاست او، بسته به تدابیر نظامی او، بسته به شجاعت فردی او و بسته به جنگاوری رستم‌های واقعی اردوی او از اربارق‌ها و ارسلان‌ها و آلتون‌تاش‌ها بود. خلفای عباسی هر جا احساس می‌کردند زورشان به مدعی و طغیان‌کننده‌ای می‌رسد؛ سپاه بر سر او می‌فرستادند و گاه تا ده بار و بیشتر این کار را می‌کردند تا در نهایت فرد طاغی را سرکوب کنند، اما در جایی که تشخیص می‌دادند از تیر و شمشیرشان کاری بر نمی‌آید رو به مدارا می‌آوردند و به فرستادن لوا و منشور بسنده می‌کردند و دل خود را به دریافت نامه‌های تعارف‌آمیز از مدعیان حکومت و قدرت خوش می‌کردند. این اتفاق هم در باب سلسلهٔ سامانی رخ داده بود، هم در باب غزنویان، اما چون در باب غزنویان قلم در دست دشمن بی‌منطق و سوار بر مرکب خیال و شور و احساسی چون سیرجانی بود؛ باید مشروعیت حکومت محمود و غزنویان وابسته به فرمان خلیفه نشان داده شود.

سیرجانی تصویری از شیعه‌کشی و رافضی‌کشی و به عبارت مشهور «قرمطی‌جویی محمود» آفریده که هر خواننده‌ای احساس می‌کند همین که پای فردوسی به دربار محمود برسد، شاه او را دو شقه که سهل است به احترام چهارصد شاعر دربارش چهارصد شقه خواهد کرد. در حالی که اتفاقی غیر از این رخ می‌دهد. شاعر طوس به خاطر همان دریادلی سلاطین ترک و حسّ مدارا، تسامح و احترام ایشان به زبان‌ها و فرهنگ‌های مردم قلمرو خود؛ با وجود نادلپذیر بودن مضامین کتابش گرامی داشته می‌شود و پاداشی می‌گیرد؛ شاید قدری کمتر از انتظار، ولی نه دو شقه می‌شود؛ نه بی‌پاداش می‌ماند. پولش را می‌گیرد و قدری دلگیر از کمی پاداش بازمی‌گردد. شاید کمی بدشانس بود که ابوالعبّاس اسفراینی از وزارت کنار رفته و مغضوب شاه واقع شده بود و گر نه پاداش او بیشتر از آنچه حاصل کرد؛ می‌بود. آنچه سیرجانی در روزگار معاصر به عنوان حق تألیف و احیاناً سود فروش کتاب حاصل می‌کرد؛ در زمان فردوسی به صورت پاداش و صلّهٔ شاهان دریافت می‌شد و در این راه شاهان ترک دست و دل بازتر هم بودند.

دروغ‌های دیگری هم در این فراز از نوشته سیرجانی وجود دارد. بنده هم مثل خود آقای سیرجانی همه کتاب شاهنامه را نخوانده‌ام، اما چند داستان مشهور از این کتاب از قبیل رستم و سهراب، رستم و اسفندیار، رستم و اشکبوس، داستان ضحاک و فریدون و پسران او و بخصوص بخش‌های آغازین آن در باب شاهان پیشدادی را خوانده‌ام و در این بخش‌ها که بیش از یک سوم شاهنامه را در برمی‌گیرد، جایی که لبریز از تفکرات شیعی باشد؛ ندیدم. آنچه در این داستان‌ها بود، گذشته از وقایع داستان، یک سری نتیجه‌گیری‌های اخلاقی در پایان داستان‌ها و جاری بودن برخی اصول اخلاقی در نزد قهرمانان داستان‌ها بود که البته آنها هم اختصاص به قوم و پیروان دین خاصی ندارد و در میان همه انسان‌ها مشترک است. در بخش‌های مقدماتی نکاتی چون خردگرایی، برخی مباحث کلامی و اعتقادات دینی و مذهبی وجود دارد که کسی منکر آنها نیست و اتفاقاً در آن بخش‌ها نکات قابل تأمل وجود دارد.

سیرجانی زیاد بر مسئله تشیع فردوسی و تمرکز این شاعر بر مذهب خود پای فشرده و در پی برجسته کردن این امر بوده‌است. پیشتر هم گفته‌ام تشیع برای پیروان ناسیونالیسم فارسی‌گرای ایرانی ارزش ابزاری دارد. با این حال سیرجانی باید به این نکته پاسخ دهد که اگر فردوسی یک شیعه خلص و یک غازی آشتی‌ناپذیر در راه این مذهب حقه است، از چه روی به غاصبان حق بلافصل علی(ع) روی خوش نشان داده و با درج نام آنها را در ابیات مقدماتی شاهنامه خلفای سه‌گانه را یاران و پیروان و اصحاب پیامبر خوانده و شأنی برابر با حضرت علی (ع) برای ایشان قائل شده‌است؟ فردوسی علیه‌الرحمه در ابیات آغازین شاهنامه در گفتار اندر ستایش پیغمبر می‌گوید:

چه گفت آن خداوند تنزیل و وحی

خداوند امر و خداوند نهی

که خورشید بعد از رسولان مه

نتابید بر کس ز بوبکر به

عمر کرد اسلام را آشکار

بیاراست گیتی چو باغ بهار

پس از هر دوان بود عثمان گزین

خداوند شرم و خداوند دین

چهارم علی بود جفت بتول

که او را به خوبی ستاید رسول

این ستایش از خلفای سه‌گانه با توصیفی که سیرجانی از طول و عرض تشیع فردوسی عرضه می‌کند؛ مناسبتی ندارد. درست است که در ادامه سخن، شاعر ابیات دیگری در نعت و منقبت حضرت علی (ع) می‌سراید و ارادت خود به این حضرت را آشکارا ابراز می‌دارد، ولی اظهار ارادت به خلفای دیگر معمولاً در میان شیعیان عامل و معتقد جایگاهی ندارد.

سیرجانی که قادر به کتمان مدح سلطان محمود از سوی فردوسی، یا دریافت صلۀ سلطان از جانب شاعر محبوبش نیست؛ می‌کوشد؛ با ترتیب دادن یک بازی بی‌حاصل با کلمات به نحوی مسئله را رفع و رجوع کند:

« زیباترین شاهکار رندانه فردوسی همین جاست، چونین مجموعه‌ای را در لفاف مدیحه‌ای از قبیل جهاندار محمود شاه بزرگ پیچیدن و میان درباریان پراکندن جرأت و جسارت بسیار می‌خواهد. چه ظاهربینی ساده‌لوحانه‌ای است توسّل به افسانۀ صلۀ محمودی و بجای دینار طلا، نقره دادنش. صلۀ واقعی چونین اثری چوبۀ دار است و شمشیر آبدار، نه درهم و دینار. او اگر در بند صلۀ محمودی بود و هدفش از سرودن شاهنامه نظم داستانی سرگرم‌کننده، چه ضرورتی داشت سی سال جان بکند و از کیسه بخورد، تا سرانجام کارش به جایی رسد، که با فرارسیدن زمستان و مشاهده انبار بی‌آذوقه‌اش ناله شکایت سردهد. »^{۲۷}

مدیحه فردوسی از محمود یکی دو بیت نیست، که قابل چشم‌پوشی باشد. مدیحه محمود در شاهنامه برتلس قریب صد بیت می‌باشد. از طرف دیگر فردوسی در آن ابیات چیزی کم نمی‌گذارد و به دقایق و نکات بسیاری در ستایش از هنرها و قابلیت‌های محمود اشاره می‌کند و اینکه از آغاز خلقت مرزبانی چون محمود نیامده، از خاور تا باختر را آراسته و از فرّ محمود کان زر پدید آمده‌است. فردوسی حتی در خواب هم محمود را با شکوه و جلال می‌بیند و چشمانش از شکوه او خیره می‌گردد. از عظمت قلمرو محمود می‌گوید و اینکه «به ایران و توران ورا بنده‌اند» محمود روی زمین را با داد و تدبیر خود آراسته. در سایه قدرت او میش و گرگ در کنار هم از آبشخور آب می‌نوشند و گرگ جرأت کج‌نگریستن به میش ندارد. از کشمیر تا دریای چین همه بر او درود می‌فرستند، کودک که لب باز می‌کند، محمود می‌گوید، کسی جرأت سرپیچیدن از فرمان او را ندارد، پس من فردوسی هم بر او آفرین گفته و به قدرت او دنبال نام جاوید هستم و چون درمی برای افشاندن به پای محمود نداشتم، خواستم جانم را فدایش کنم. همه جا از عدالت او سرشار از خوبی است. همگان او را دوست دارند و در اطاعت او روزگار می‌گذرانند و ... در پایان هم دعای جانانه و مخلصانه‌ای نثار محمود می‌کند که:

جهان بی‌سر و تاج خسرو مباد

همیشه بماناد جاوید و شاد

همیشه تن آباد با تاج و تخت

ز درد و غم آزاد و پیروزبخت

معلوم می‌شود اوضاع آن گونه که سیرجانی تصویر می‌کند نیست. مدیحه فردوسی در حق محمود کامل و جاندار است.

پراکندن شاهنامه در میان درباریان محمود هم جرأت خاصی نمی‌خواست. جایی که سیرجانی به عنوان استاد ادبیات و من به عنوان معلم

ادبیات، شاهنامه را کامل نخوانده‌ایم، لابد درباریان محمود هم اصلاً نخوانده‌اند، حتی سلطان محمود هم نخوانده بود و به روال معمول دربار، شاعری آمد، کتابی تقدیم داشت، صله‌ای گرفت و رفت. کاری هم نکرده بود که سلطان او را بر دار کند، همان‌گونه که نکرد. فقر سر پیری را هم نباید خیلی جدی گرفت و به حساب حماسه‌سازی‌ها و منشورآفرینی‌ها گذاشت. پست و بلند در زندگی همه بوده و فردوسی هفتاد سال از هشتاد و اندی زندگی خود را در رفاه بوده و ده و اندی سال در دست‌تنگی. رودکی که از این حماسه‌ها نیافریده بود و پدر همه ترکان عالم را در همه ازمه تاریخ در نیاورده بود؛ سال‌های پایانی عمر خود را در تنگدستی سپری کرد و رفت و اینها؛ یعنی، همه اتفاقاتی که ممکن است برای هر انسانی در زندگی رخ دهد؛ بخصوص در هزار سال پیش.

سیرجانی به پیروی از گزافه‌گویی معمول در شووینیست‌های ایرانی معتقد است چند بیت مختصر آغازین کتاب شاهنامه جوهر یک دوره حکمت یونان و معارف اسلام را در خود گنجانده است. او خردگرایی فردوسی را می‌ستاید و به تأسی از بیت فردوسی «عجم زنده کردم بدین پارسی» سر می‌دهد و اضافه می‌کند:

«مرد، داستانهای اساطیری ایران باستان را مجموعه دلنشین حکمت‌آمیز عبرت‌آموزی دیده است، که هم بازگفتنش در آن روزگار سیاه تسلط عربان و ترکان بر سرزمین ایران خدمتی وطن‌دوستانه است و هم به پارسی سرودنش ضامن دوام زبان فارسی و حفظ استقلال فرهنگ ایرانی و هم به بهانه داستانسرایی مجال مناسب جستن برای انتقال تجارب اجتماعی پیشینیان به نسل‌های آینده در زبان کنایی تا از آسیب جاهلان و تصرف ناهلان معاف ماند.»^{۲۸}

اگر آقای سیرجانی خوش دارد دوره‌های حاکمیت سلسله‌های ترک را در ایران سیاه و حکومت بیگانه قلمداد کند؛ صاحب اختیار است، اما بعد از آن دیگر حق ندارد از رسیدن مرز ایران به مدیترانه در عصر سلجوقی احساس افتخار کند، به رفتن اسلام به شبه قاره هند از سوی غزنویان بالیده، به حساب ایرانیان بگذارد، به مردانگی‌های سلطان جلال‌الدین در برابر مغول‌های متجاوز فخر فروشد، به آثار فرهنگی بازمانده شاه‌عباسی افتخار کند، یا تدابیر نظامی نادر را نموداری از نبوغ و فکر بلند ایرانی معرفی کند.

سیرجانی برای توضیح قدرت ایجاز فردوسی نخست به دو بیت سعدی در موضوع بر سر شاخ بن بریدن یکی اشاره می‌کند و بعد از شرح و بیان مفصل و به عرش رساندن دو بیت ساده و موجز سعدی و فلسفه بافتن برای آن، با تحلیل‌هایی ذوقی مرد آره به دست را نمادی از یک مرد متجاوز و بی‌ریشه معرفی می‌کند، خداوند بستان را مرد صاحب خانه و فیلسوف مانند که لابد در نظرش نمادی از ایرانی حکیم و با فرهنگ است؛ می‌نمایاند و سپس آن واقعه را به عالم سیاست وصله می‌زند که:

« این را می‌گویند ایجاز شاعرانه که هنری است در حدّ اعجاز و به برکت همین هنر است، که شاعران نام‌آور ما غالباً یک سینه سخن را در یک بیت یا مصرع ریخته‌اند و به عنوان پیامی مؤثر و نافذ به معاصران و نسل‌های آینده رسانده‌اند، بی‌آنکه طعمه شمشیر تهی‌مغزان صاحب قدرت شوند یا پامال غوغای عوام. »^{۲۹}

در اینکه فردوسی و سعدی شاعران بزرگی هستند، کسی حرفی ندارد، اما به قول استادی، ادیبان زمانه آن قدر بر نوشته‌ها و سروده‌های امثال فردوسی و سعدی پیرایه بسته‌اند، که اگر آن دو بزرگوار زنده شوند و به عالم ناسوت رجوع کنند، مورد احترام و اقبال این استادان و ادیبان زمانه قرار نخواهند گرفت و حضرات استاد از فردوسی و سعدی خواهند خواست برای شناخت این دو شاعر در پای درس استادان ادبیات دانشگاه حاضر شوند؛ واحدهای درسی مربوط به فردوسی و سعدی را بگذرانند؛ چند مقاله در باره این دو بنویسند؛ شروح نوشته شده بر اشعار و آثار فردوسی و سعدی از جانب همین حضرات را بخوانند، تا بلکه به شناخت صحیحی از فردوسی و سعدی و دیگر نامداران تاریخ ادبیات فارسی نایل شوند!

در باره در امان ماندن امثال فردوسی و سعدی از شمشیر تهی‌مغزان صاحب قدرت هم مجال سخن گشاده‌است. برای کسانی که با عوالم و مختصات اندیشه شووینیست‌های معاصر ایران آشنایی دارند؛ باور وجود تهی‌مغز صاحب قدرت در ایران بسی دشوار است. این گروه به قدری در تعریف و ستایش از مراتب تدبیر و خردمندی شاهان و سلسله‌های منتسب به گروه فارس و آریایی ایران و متمدن و فرهنگ‌ساز بودن مردم فارس‌زبان ایران و وزرای خردمند و باهوش پارسی زیاده‌روی کرده‌اند، که خواننده به هنگام مواجه شدن با تعابیری چون «تهی‌مغزان صاحب قدرت» یا بیان علل سقوط ساسانیان، یا حتی بیان سقوط شاهان اساطیری از نوع جمشید احساس بلاتکلیفی کرده و از خود می‌پرسد: مگر از ایرانی آزاده و نژاده و خردمند؛ ظلم و جور و اشتباه و تهی‌مغزی هم ظاهر می‌شود؟! مگر همین سیرجانی نبود که آن همه از کمالات شاهان سامانی تعریف می‌کرد و از شاه ایرانی نژاد آذربایجان در عصر نظامی تمجید می‌کرد و از گرامی کوروش در میان ایرانیان سخن می‌گفت. اصلاً مگر همین سیرجانی نیست که با دیدن ایرانیان سرگردان در فرودگاه بمبئی، بلافاصله یاد عزت و احترام ایرانیان در زمان شاه خردمند پهلوی [۱] می‌افتد و از مردم ایران که خوشی زیر دلشان زد و شاه به آن خردمندی را از ایران بیرون کردند؛ گلابه می‌کند؟! با این همه به کار بردن ترکیب «تهی‌مغز» از جانب سیرجانی بی‌حکمت نیست. هم صاحب قدرت عصر فردوسی و هم صاحب قدرت عصر سعدی ترک هستند و چون نمی‌توان وقایع قطعی شده تاریخ را تأویل کرد، چاره کار فحش دادن و بد جلوه دادن است.

شاعران مورد اشاره با شمشیر به دستان صاحب قدرت مغزدار یا تهی مغز زمان خود مشکلی نداشتند و همان گونه که شارحان آثار ادبی معاصر به مدد تتبعات خستگی ناپذیر خود وجوه و اسرار مختلف کلام ایشان را که خود آن شاعران موقّق به درک آن نشده‌بودند؛ کشف کرده‌اند؛ در باره تاریخ زندگی این شاعران هم همین اتفاق افتاده و آنچه را خود فردوسی و سعدی و حافظ

درک و لمس نکرده بودند؛ شووینیست‌های معاصر از پس قرون بسیار به مدد کشف و کرامات فهمیده و شناخته و به مردم زمانه خاطر نشان کرده و معلوم نموده‌اند که هر شاه ترکِ معاصر با شاعران فارس، الزاماً تهی مغز و هر شاه منتسب به فارس یا نژاد آریایی الزاماً پرمغز بوده‌است!

ابراز ارادت فردوسی به صاحب قدرتی چون محمود غزنوی را قبلاً دیدیم. سعدی هم در مواجهه با صاحب قدرتان شمشیردار زمان خود «سعد بن زنگی» و «ابوبکر بن سعد زنگی» و «سعد بن ابی بکر بن سعد» همان راه فردوسی را رفته و گرم‌روتر از فردوسی در ستایش این شاهان و اتابکان لایق و با فرهنگ سلغری زمان خودش داد سخن داده و اشاره کرده که طبعش خواهان مدح و ستایش پادشاهان نبود، ولی بزرگواری این اتابکان موجب این کار شد. سعدی کار را به جایی رسانده که با اشاره به حدیث البتّه نامعتبر «وُلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ» در بارهٔ فخر پیامبر به ولادت در زمان پادشاهی عادل [انوشیروان]، او نیز به زندگی در عصر ابوبکر بن سعد زنگی نازیده و بعد از آن مراتب تدبیر و دانش و همت بلند و دلاوری و هوشمندی و بخشندگی سعد بن ابی بکر بن سعد پسر ابوبکر بن سعد را مورد ستایش قرار داده‌است.

نویسندگان زبان و ادبیات فارسی معاصر به مدد قلمفرسایی‌های بسیار و حمایت دولتهایی که لاقلاً در داخل مرزها مقتدر بوده‌اند، فضای فرهنگی و فکری خاصی در ایران ساخته و پرداخته‌اند. در فضای مورد اشاره بسترسازی‌هایی پدید آمده، که در سایهٔ آن، کمتر کسی جرأت و اجازهٔ چون و چرا در بارهٔ افکار، اندیشه‌ها و محکّمات عقاید ایشان را به خود داده‌است. یکی از خطوط قرمزهای این گروه شخص فردوسی است. هر وقت کسی قلمی برمی‌دارد، تا در بارهٔ فردوسی مطلبی بنگارد، مطلب او الزاماً باید در ستایش از فردوسی و اثرش باشد. حتی اگر کار قلمی جنبهٔ تحلیل هم داشته‌باشد در نهایت باید نتیجهٔ کار به سود فردوسی، زبان فارسی و عجم‌زنده‌کردن‌ها سنگینی کند. بر همین اساس این گروه هرگونه یابو گفتن به اسب فردوسی را در حکم گناهان کبیره دانسته و نویسندهٔ چنین متنی را از دایرهٔ ایرانی بودن که سهل است از دایرهٔ انسان بودن هم خارج می‌دانند.

سعیدی هم چنین نگاهی دارد و در نظر او کسی حق نقد و مچ‌گیری از فردوسی را ندارد و هر کس این کار را بکند، بدو آن خواهد رسید، که به بوزینه رسید از تخته! سیرجانی بعد از اشاره به حسرت و افسوس به خاطر بی‌نصیب ماندن از جان کلام و هنرنمایی‌های فردوسی در اثر جاذبهٔ افسانه‌ها و جدل‌های موشکافانهٔ اهل دستور و لغت، افسار سخن را به جانب زادگاه فردوسی کشانده و با نقل داستانی از چهار مقالهٔ نظامی عروضی در بارهٔ فقیهی که مانع دفن جنازهٔ فردوسی در گورستان مسلمانان شده‌بود؛ به کار صاحب‌نظر معاصری که خواهان در هم کوفتن مزار فردوسی شده‌بود؛ اشارت کرده، می‌نویسد:

« اگر جز این بود هزار سال بعد از شیرین کاری ملای متعصّب طبران طوس، تاریخ تکرار نمی‌شد و دانشمند دیگری در زادگاه فردوسی به تخطئهٔ اثرش نمی‌پرداخت و به فکر درهم کوفتن مزار و به آب و آتش سپردن شاهنامه‌اش نمی‌افتاد. »^{۳۰}

از محتوای نوشته آن دانشمند خبری نداریم، تا در باره چند و چون آن اظهار نظر کنیم. همین قدر می‌توانیم که نقدهای خفیف از مضامین شاهنامه هم مدافعین جو فرهنگی و ادبی غالب در ایران را برآشفته می‌کرده و آنها به عکس‌العمل‌های تند ترغیب می‌کرده‌است. گذشته از این نوشته سیرجانی در این بخش چند تناقض آشکار دارد.

نخست: نظامی عروضی سمرقندی نویسنده چهار مقاله به بی‌دقتی معروف و شناخته شده است. با این حال سیرجانی قول نظامی در باره فتوای ملای طبران در باره ممانعت از دفن فردوسی در گورستان مسلمانان و نیز زیارت مزار فردوسی از سوی نظامی عروضی صد سال بعد از درگذشت فردوسی را بی‌هیچ تردیدی می‌پذیرد.

دوم: سیرجانی ادعا می‌کند فردوسی بعد از سرودن شاهنامه به جرم دوستداری خاندان پیغامبر مورد غضب محمود غزنوی قرار گرفت و از خان و مان آواره گشت و روزی که در طبران درگذشت، همان واعظ، لابد به دلگرمی همین غضب و فتنه با افتادگان، مانع دفن فردوسی در قبرستان مسلمانان شد. اگر فردوسی مورد غضب سلطان غزنه واقع شده بود، چرا به او اجازه بازگشت داد و غضبش را در همان جا که فردوسی در چنگش بود بروز نداد؟ طبق نوشته‌های خود ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای معاصر،

فردوسی بعد از ترک غزنین به هرات رفت و شش ماه در نزد اسماعیل وراق پدر ازرقی شاعر ماند. سپس فردوسی به طوس و از آنجا به طبرستان نزد پادشاه شیعی مذهب باوندی آن دیار رفت و بعد از مدتی دوباره به طوس بازگشت. نه سپهبد شهریار شاه شیعی طبرستان جرأت آن را داشت که بر خلاف میل محمود به فردوسی پناه دهد؛ نه پنهان شدن فردوسی در خانه اسماعیل وراق از دید دیوان اشرف محمودی پنهان می‌ماند؛ دیوان اشرفی و جاسوسانی که به گفته ابوالفضل بیهقی در عصر مسعود نفس‌های مخالفان و مدعیان را هم می‌شمردند. مرگ فردوسی را ۴۱۱ و ۴۱۶ هجری گفته‌اند و معنی این تواریخ آن است که فردوسی یازده یا شانزده سال بعد از تقدیم شاهنامه کامل شده به دربار غزنه، از دنیا رفته‌است. این چه نوع مغضوب شدنی است که شاعر پیر یازده یا شانزده سال بعد از آن هم در شهر و دیار خود زندگی می‌کند و به مرگ طبیعی در ۸۲ یا ۸۷ سالگی از دنیا می‌رود؟ از این گذشته قول دیگر نظامی عروضی چه می‌شود که داستانی رمانتیک از خروج جنازه فردوسی از این دروازه شهر و ورود صله ارسال شده سلطان محمود از آن دروازه شهر برای فردوسی ساخته است؟! صله فرستادن و غضب گرفتن چگونه با یکدیگر قابل جمع است؟

سوم: سیرجانی از یک سو اظهار می‌دارد فردوسی در اثر خشم و غضب سلطان محمود متواری و در رنج بود و از سوی دیگر از اقامت او در طوس خبر می‌دهد. از یک سو از غضب شاه سخن می‌گوید و از سوی دیگر از مؤاخذه فقیه طبرانی از سوی سلطان محمود و امر به خروج او از طبران خبر می‌دهد! چگونه ممکن است این اتفاقات متناقض در آن واحد رخ دهند.

چهارم: سعیدی سیرجانی مدعی می‌شود که مردم کمی در تشییع جنازه فردوسی شرکت داشته‌اند. شاهد او برای کمی مشایعت کنندگان این است که: اگر مشایعت کنندگان عده قابلی می‌بودند، هرگز فقیه ولایت نمی‌توانست با شهری طرف شود و در تکلیف شرعی خود پافشاری نمی‌کرد.^{۳۱} در ادامه سخن هم می‌گوید سلطان محمود از بیم خشم و خروش مردم اقدام به مؤاخذه و اخراج

فقیه مورد اشاره از شهر کرد!!^{۳۲} بالاخره این تشییع کنندگان کم بودند که نتوانستند مانع اقدام فقیه شهر در ممانعت از خاک‌سپاری فردوسی در قبرستان مسلمانان شوند؛ یا زیاد بودند؛ آن قدر زیاد که حتی سلطان محمود غزنوی هم از خشم و خروش ایشان ترسیده، جازد و فقیه را مجازات کرد!!^{۳۳} ترسیدن سلطان محمود از تشییع کنندگان فردوسی را هم باید از جمله مطایبات دانست. محمودی که حتی به نوشته مورخان فارسی‌گرا و ترکی‌ستیز در یکی از جنگ‌هایش در هند با قوای بیست‌هزار نفری و بدون عقبه خود، قوای صد هزار نفری هندوان را در هم شکست؛ در مقابل احتمال خشم و خروش جمع کم یا زیاد از طرفداران فردوسی از شهر نه چندان بزرگ طوس کم آورده است!

سیرجانی در باب سرنوشت فقیه طبرانی و خانمان گذاردن و رفتن او از شهر اضافه می‌کند:

« [او] از طبران نرفت. اگر هم جسمش رفته باشد، روح البته پاک بزرگوارش همانجا ماند، تا هزار سال بعد در قالب دانشمند دیگری درآید و از لای لبان مبارکش به افشاگری پردازد که: فردوسی از رستم خیالی و پادشاهان تعریف کرده، در حالی که در کتاب خود یک کلمه هم از انسان و انسانیت و یا خراسانی رنج‌دیده نام نبرده است. شاهنامه شاه‌نامه نیرنگ و دروغ و سرگرم کننده مردم بدبخت ماست. »^{۳۳}

ظاهراً آقای سیرجانی حتی وجود فقط یک منتقد از فردوسی و شاهنامه در هر هزاره را هم به رسمیت نمی‌شناسد. حتی به عنوان نویسنده اجازه نگاه متفاوت، زاویه دید متفاوت و نگاه متکی بر شور و حال دوران انقلابی را هم نمی‌دهد و معتقد است هر جا پای زبان فارسی و شاعر فارسی؛ بخصوص فردوسی در میان است، همه باید تعریف کنند.

نتیجه‌گیری

در پایان این مقال، آنچه به عنوان نتیجه این پژوهش در تبیین نگرش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی در باب سلسله‌های ترک تاریخ ایران حاصل می‌گردد؛ عبارت از این است که: سعیدی سیرجانی از نظر نوع مواجهه با سلسله‌های ترک تاریخ ایران از همان رویه عمومی ناسیونالیست‌های فارسی‌گرا و ترک‌ستیز ایرانی معاصر پیروی کرده و به مانند همفکران متقدم و معاصر خود عقیده دارد پادشاهان و سلسله‌های ترک مجموعه‌ای زورگو، خشن، تمدن‌ستیز، تهی از فرهنگ، بی‌نصیب از فرهنگ حکمرانی و فلسفه حکومت و متکی بر قدرت حاصل از زیادی جمعیت و اردو بوده‌اند، که به باری این توانمندی خود قدرت مداخله در امور داخلی سلسله‌های ایرانی و کشاندن آنها به مسیر دلخواه خود را یافته و در نهایت با قبضه کردن کامل قدرت موجبات توقف و تنزل جایگاه فرهنگی - تمدنی ایران را فراهم آورده‌اند و اگر تنمهای از فرهنگ و تمدن ایرانی مورد ادعا بر جای مانده؛ حاصل قدرت ذاتی تمدن و فرهنگ ایرانی، تدبیر دیوانسالاران ایرانی، نیاز سلاطین ترک به این طبقه و مجموعه طبقات حمل‌کننده فرهنگ و تمدن ایرانی برای اداره کرد جامعه بوده است.

منابع:

- ۱- ته بساط، علی اکبر سعیدی سیرجانی، واشنگتن (زیراکسی از روی چاپ اول ۱۳۶۹، تهران، چاپخانه خواجه)، ناشر؟، چاپ دوم، ۱۳۷۰ (۱۹۹۱ میلادی)، صص ۴۰ - ۴۱
- ۲- همان، ص ۴۰
- ۳- همان، ص ۴۱
- ۴- رک. ته بساط، ص ۱۷۸
- ۵- ای کوته آستینان، علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، ناشر؟، نوبت چاپ؟، ۱۳۶۴، ص ۲۸۸
- ۶- ته بساط، صص ۴۱ - ۴۲
- ۷- همان، ص ۴۲
- ۸- همان، صص ۴۲ - ۴۳
- ۹- همان، ص ۴۳
- ۱۰- رک. ته بساط، ص ۴۵
- ۱۱- همان، ص ۱۶۰
- ۱۲- همان، ص ۱۶۰
- ۱۳- ضحاک ماردوش، علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، نشر پیکان، چاپ هفتم، ۱۳۹۱، ص ۲۷
- ۱۴- همان، ص ۲۷
- ۱۵- همان، صص ۲۸ - ۲۹
- ۱۶- همان، ص ۲۹
- ۱۷- همان، ص ۲۹
- ۱۸- همان، ص ۳۰
- ۱۹- همان، ص ۳۰
- ۲۰- همان، ص ۳۱
- ۲۱- همان، ص ۳۶
- ۲۲- همان، صص ۳۶ - ۳۷
- ۲۳- همان، ص ۳۸
- ۲۴- همان، ص ۳۹
- ۲۵- همان، ص ۴۱
- ۲۶- همان، ص ۴۱
- ۲۷- همان، صص ۴۱ - ۴۲
- ۲۸- همان، ص ۴۴
- ۲۹- همان، ص ۴۷
- ۳۰- همان، ص ۵۱
- ۳۱- رک. ضحاک ماردوش، ص ۵۲
- ۳۲- رک. ضحاک ماردوش، ص ۵۳
- ۳۳- همان، ص ۵۳